

Spetsialne fond

~~F 9525.~~
~~V 625~~

~~1.28.1917~~
~~1.10.~~
1917

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÖNISSON.

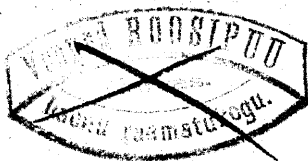
ENGV
Müüja Aavik
Päästakünnis

TEGEV TOIMETAJA J. W. WESKI

SP, 1429
EP 4352

KAKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1917

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1917

XII AASTAKÄIK

№ 11—12

A. Reinwaldi 70. sünnipäeva puhul.

Tore asi on see, kui sa tükikese meie maakera pinnast omaks võid nimetada, tema peale kindlasti oma kanda kinnitada ja ütelda: siin olen mina peremees, siit ei või mind keegi inimene liigutada, siin elan mina, siin saavad minu lapsed ja lapselapsed elama, kui nad ausad inimesed on, tööd ja vaeva ja seda isade pinda armastavad. See peremehe-tunne annab inimesele iseteadvuse ja tema isiku väärtuse tunde, see loob traditsiooni ja karakteri üksikule ja rahvale, sünnitab puhta patriotismuse, viib inimese enesalgamisele ja ohvrimeelele oma isade maa ja selle vabaduse kaitsmisele. Missugused varjuküljed selle rahva edinemise ja ajaloolise arenemisega ühes käivad, kes maata ja koduta peab olema, ehk aga kes maa peal elab, aga ometigi uhkest peremehetundest ilma on, seda näitab meile juutide ajalugu, seda näitab meile praegusesse korralagedusesse sattunud maaomanduseta Vene talupoeg. Haiglane igatsus maa ja vabaduse järele südames, hävitab ta ise mõistmata seda maad ja kisub enese ja terve riigi selle anarhistlike meeoleoluga hukatusesse ja võõraste orjusesse, mis oma viimasel otsal sellest pärit on, et tal uhket peremehetunnet ei maaomanduse mõistet ega suurelt osalt selle mõiste najal väljakujunenud õigusemõistet ei ole, või aga et see õigusemõiste alles algastmel on. Mäaga ühes käib võim ja vabadus, ja arusaamata on see, kuidas õige juhtsõna „земля и воля“ (maa ja vabadus) üles seatakse, aga sealjuures seletatakse, et maa, nagu õhk ja vesi, kellegi eraomandus ei võivat olla, vaid ühiskonna, riigi oma, kes maa õige peremees on ja teda ainult ajutiseks tarvitamiseks üksikutele edasi annab, nii siis kõik inimesed riigimoonakateks muudab, nagu sellest meie liht talupoja mõistus üsna õigesti aru on saanud. Keegi uuema aja inimene ei vaidle eraomanduse, liiati maaeraomanduse piiramise mõtte vastu, üksiku õi-

guste kitsendamise vastu üleüldisuse kasuks, kuid selle piiramise ja eramaaomanduse mõiste täieliku kaotamise vahel on hiiglavahed. Ei ole veel keegi kultuurirahvas ega riik ilma selle maaeraomanduse õiguse mõisteta elanud ja praeguse Vene revolutsiooni esimesed saimud sinnapoole on nii pahu nähtusi toonud, et meie sotsialistid nende ähvardavate tõeasjade ees seistes oma tõsise sotsialismuse õieti täitsa maha on matnud, kui nad talupoegadele tõendavad, et päristalude külge maaküsimuse korralduse juures ometi ei taheta puutuda.

See on meie talupoja uhke peremehetunne, mille ees meie noored sotsialistid oma teooriaga on pidanud kapituleerima (alla andma), kuna Vene talupoeg järjekindlalt oma kooliõpetajate järele käib ja ka üksikud talupoja eramaapidamised hävitab. Las' hävineda kõik eraomandus. Nagu kõik nende lootus enne „царь - багюшка“ peal oli, nii on ta nüüd riigi peal. Riik on see fetisch, kes kõige kurja eest peab hoidma, kõigile maad ja vabadust andma. Et need head asjad korralageduses riigile enesele kaduma lähevad, et keegi üksik riik sotsialismust tema puhtas kujus maksma ei saa panna — sellest ei hooli tuleviku unistajad, nagu kõik usumäratsejad praeguse aja viletsustest selles lootuses ei hooli, et need viletsused seda kindlamini pärast surma taevasse aitavad, mille õndsust küll keegi veel ei ole näinud, niisama nagu veel keegi seltsimeeste tulevikuriiki ei ole näinud.

Et maaomandus vabadust ja võimu annab, maaomanduse puudumine orjust ja võimetust toob, seda on Eesti rahvale tema 700-aastane orjaaeg iga päev demonstreerinud, seda on tema kõige valusamini oma linnupriiuse, teoorjuse ajajärgul tunnud (seda on temale ka vastuproov Aleksandri II reformidest tänapäevani tõendanud). Sellepärast oli Eesti rahval kohe isikliku vabaduse kättevõitmisega lähem eessiht selge: ainult vaba, haritud talupoeg oma päriskohal paneb meie vabadusele aluse, tõstab meie rahva viletsat seisukorda. Igatsus maaomanduse järele sai meie maaharija Eesti talupoja paleuseks, mis nii kauge, nii kättesaamata, nii kallid oli, et selle tulekusse ei juletud uskuda ja esialgu koha ostmisele ei tohitud asuda, nagu tihti suurest oodatud õnnest kohmetuses ei usaldata kinni haarata, kui ta tõesti kättesaadav on.

Aga ka meie ärkamiseaja intelligentsil oli vastuvaidlemata selge, et kõik nende rahvahariduse- töö asjata ja põhjata on, kui mitte Eestis päristalu-omanikkude seisust ei tõuse, kes terve rahvuse kehale selgroo annaks.

Päristalude ostmine tõusis nagu iseenesest meie ärkamiseaja lipukirjaks. Sellele ostmisele kihutas talupoegi Jannsen oma „Perno Postimehes“, Kreutzwald oma kalendrisabades õhutas seda mõtet, juba tekkinud vabade päris-koha-omanikkude peale toetades võis C. R. Jakobson oma poliitilist võitlust alata. Vaba, haritud päris-koha-pidaja — see mõlkus ka meie esimeste lihtsate ilukirjanikkude ja luuletajate meeles. Jakobson-Linnutaja „Arthur ja Annas“ on see üheks peamotiiviks, J. Pärni „Oma tuba, oma luba“, J. Kõrvi „Kindel eesmärk“, L. Koidula „Säärane mulk“, J. Kunderi „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus“ — kõik meie selleaegsed luuletused kas propageerivad päris-koha mõistet, peavad teda rahvusliseks ideaaliks või aga toidavad ennast otse ehk kaudselt sellest mõttest. Gümnaasiumi ülemkooli-õpetaja C. R. Jakobsoni Kurgja ostmine ja elama asumine kaugele metsanurka, tema haud „Vändra jõe haljal kaldal“ — see on selle üleüldise vaimustuse julge teokstegemine, mida tol ajal oma maalapikese vastu tunti.

Kes tahab A. Reinwaldist ja tema elust aru saada tema 70. sünnipäeval, mis meil tänavu 25. novembril ees on, see peab mõtlema, et A. Reinwald selle ajajärgu laps on, esimene päris-koha-omanik luuletaja. Peale tema tõsise luuleanni seletab see asjalugu tema suurt populariteeti mitte üksi lihtrahva, vaid ka meie tollaegse intelligentsi seas. Kreutzwald, Jakobson, prof Köhler, Weske j. t. — kõik nad hellitavad otse noort Adu Reinwaldi; tema käis nende juures nagu omasuguste juures sisse ja välja, just kui Robert Burns omal ajal Londoni aristokraatlistes salongides. Eesti taluperemehest luuletaja, kirjanik, politikamees — see oli fenomen (imenähtus), see näis kõige suuremaid lootusi kehastavat, mis vaba Eesti maa päris-omaniku peale pandi.

Vististi tuleb suur osa süüdi A. Reinwaldi pärastisest elutraagikast just sellest otsida, et tema kui taluperemehest kirjanik intelligentide ringkonnas liig kergesti „tuli, nägi ja võitis“. Vististi sellepärast on ta oma nooruseastmele kinni jäänud ja ei ole sellest, mis temale helde loodus rüppe paiskas, mitte suuremat varandust jõudnud välja töötada, nii et „Kuldrannake“, mida ta nooruse kõrgel tiivalöögil oma ees nägi, vanadusega ikka kaugemale on taganenud, et ta isegi selle on pidanud kaotama, mis A. Reinwaldiga nagu lahutamata ühenduses osa temast enesest näis olevat — oma päris-koha, oma „ilusa Ilissa“.

Ma usun, vana rauk oma Elva üksilduses ei loe mulle seda mitte pieteedi puuduseks, et ma seda valusat haava

tema elus puudutan. Mitte pahas, mitte süüdistuse mõttes ei sünni see, vaid püüdmises osavõtmist ja arusaamist Viljandi lauliku saatuseraskest elukäigust peab see artikkel äratama ja vanakesele tema eluõhtul meele tuletama, et kuigi tema kannel vaikinud on, sest et „kadund kuldne kevade, ta elutee on tuisune“, meie siiski tema peale mõtleme, temale lugupidamise-väärt koha meie kirjanduse- ja kultuuriloos tahame kindlustada.

Sest mitte vähe ei ole seda, mida meie Adu Reinwaldile võlgneme. Tema „Kuldrannake“, mida meie paremad komponistid muusikas on püüdnud tõlgitseda ja süvendada, on meie puhast kunsti-idealismust vägevasti tõstnud tol ajal, kus vähesed sellest und nägid, tema „Särama“, „Palumine“, „Pisarad“, „Unusta?“ ja teised on puhast isamaa-armastust sellel moodsul tõstnud, nagu seda meie paremad vaimusädemed on suutnud teha, ja need vähearvulised luulepärlid jäävad elama, kui ka suur osa Reinwaldi töödest ununema peaks ja osalt juba ununenud on.

Ja ununema ei saa ka see ajajärk, kellele A. Reinwald on aidanud sisu ja kuju anda — meie päristalumaniku mõte, meie mõistmata pilgatud „talupoja-kultuur“. See on praegusel raskel katsumiseajal hiilgavalt oma tuleproovi läbi teinud. Nii mõnegi „Euroopa kultuuriga võõbatud“ pea on segi läinud, aga uhkelt seisab oma päripinnal Eesti talupoeg, kes meile selleks nooruseallikaks jääb, millest ka teised rahvakihid alatasa uut elujõudu ammutavad.

A. Reinwaldi väline elukäik on kõige oma lihtsuse juures täis kibedust, luuletaja-saatust.

A. Reinwald sündis 25. nov. 1847 Viljandimaal Uusna vallas Juurika talus. 1852 asus perekond Tarvastu Ilissa talusse. Siin astus Adu 13-aastaselt Sooviku küla kooli ja käis seal ainult ühe talve. See oli ta terve ülikool. Isa tahtis poega edasi koolitada, aga sai sillakubjana sillakohtunikult 60 kepihoopi, hakkas põdema ja suri, nii et Adu peremehe kohused noorelt oma peale pidi võtma. Ta ostis koha ära ja hakkas pärisomanikuks, esiotsa hea tagajärjega. Kuid tuli hävitas ta majad, venda aidates läks talu võlgadesse ja 1894 pidi luuletaja sealt lahkuma. Oma vanu päivi saadab Viljandi laulik nüüd väikeses majakeses Elvas mööda.

Reinwaldil oli suur luuleand. Juba 14-aastaselt hakkab ta luuletama. Oma puudulikku haridust täiendab ta lugedes, kirjavahetuses ja läbikäimises oma aja haritud Eesti meestega, iseäranis Kreutzwaldi, Jakobsoni ja teistega.

Kuid hariduse auklikkus teeb temale takistust oma suurt annet täielisele õitsele viia.

Eesti taluomanik — tuleta 25. novembril peale õnne-soovide ka tegelikult oma vana laulikut meele, kelle oma pind saatuselöökide mõjul jalge alt kaduma on läinud ja kes nüüdsel raskel ajal ainelise viletsusega peab võitlema.

Ole tervitatud aga ka meie intelligenti poolt, sa omaaegne intelligentide pailaps. Suurele osale meist oled sa seda ka ikka edasi.

A. Jürgenstein.

Pühad puud.

Hiied.

Esivanemad ei tunnud mingisugust kividest müüritud, silmapiiri takistavat templit, kuhu oleksid kokku tulnud ohverdama ja jumalat teenima; nende templina esineb looduse hiis, kus jumalus asub, kelle lähedust okste sahin kuulutab. Hiiemetsade ja salude puudusel täidavad nende aset mitmel kohal üksikud hiiepuid.

Hiiemetsast annab ju Läti-Hindrek tunnistust. 1220. aasta sündmusi kirjeldades jutustab ta Virumaa kohta: „Seal oli üks mägi ja sel mäel ilus mets, kus rahva arvavamise järele saarlaste suur jumal, Tharapita nimi, sündinud ja sealt Saaremaale lennanud. Üks preester läks sinna ja raius seal tehtud jumalatekujud ja -pildid puruks ja inimesed imestlesid, et verd välja ei voolanud“ (XXIV, 5). Hindrek küll kohta ei nimeta, aga see hiis arvatakse Eba vere mäel olnud olevat. Teise hiie nimetab Liber Census Daniae, tähendades, et Verklas niisugune olla. Russov oma ajaraamatus (2) ütleb: „Ka on nad mõned salad pühaks pidanud, kust nad ühtegi puud ega põõsast ei julenud raiuda, arvates, et raiuja kohe sureb.“ Hjárn kirjutab oma ajaloo (lhk. 40): „Eestlased on niisama kui soomlased pühaks pidanud metsi ja metsasalkasid, ka üksikuid puid, nõnda et keegi ei tohtinud lehtegi neist võtta.“

Hupel ütleb hiite kohta: „Keegi ei lähe hea melega nende juure ega julge oksagi niisugusest pühast puust raiuda ega nii kaugelt, kui puu vari ulatab, maasikaid noppida. Kui mõni sakslane pühas vihas ehk vallatuse pärast pühi puid lõikab ehk raiub, siis värisevad nad (eestlased, lätlased), peaaegu kindla ootusega, et kättemakmine tuleb. Mõnes pühas kohas on üks, mõnes mitu puud

— enamasti kuused; neid on küngastel, lagedal, allikate ääres ja mujal. Talupojad, keda asja väljatulemine ja ettemääratud karistus ei hirmuta, matavad surnud hea meelega salaja niisugusesse paika. — Niisugustes pühaks peetud hiites käimine ja nende austamine on kangesti ära keeldud. Mõned mõisnikud on nõudnud, et talupojad niisugused puud maha raiuksid, aga kõigi ähvardustega ja manitsustega ei võinud nad midagi korda saata; pidid viimaks ise kirve kätte võtma, et kartlikkudele julgust anda. Villa, vaha, lõnga, leiva ja muude asjade ohvrid on veel tänapäev nende juures viisiks; nad panevad need annid püha paika ehk pistavad puude õõnsustesse. Ka allikad ja jõed saavad ohvrianda. Kui ihu peale kärnad, paised ehk muud sarnased tekivad, ütlevad nad, see tulla kuskilt kohast ehk maast; nad lähevad siis sinna, kus nad viimati istunud, maganud ehk joonud ja kust nad arvamise järele haiguse saanud; sinna kaabivad nad natukese hõbedat rublatükist ehk naiste kaelarahast ehk rinnaehtest.“ (Topografische Nachrichten II.)

Muudki ajaraamatud toovad samasuguseid teateid. Vana aja kirikukatsumise protokollid kaebavad tihti hiite austamise üle. Reigi kirikuvalitsemisel kirjutatakse 19. veebruaril 1641, et seal palju hiisi, sambaid, põsta, rista ja kabelid olla, kus ebajumalaid teenitakse. Jõhvist pannakse 21. aprillil 1699 kirja, et seal palju hiisi olla. Iseäranis ilmuda suur ebajumala-teenistus Kuremäel 15. augustil nähtavale, kuhu mitmest kihelkonnast kokku tullakse, isegi Venemaalt (Inland 1857, № 17).

Kõiki hiisi ja hiiepuid üles lugeda viiks liig kaugele. J. Jung nimetab neid oma Muinasaja - teaduses II ja III hulgakaupa. Ülepea võib ütelda, et neid igas vallas mitu oli olemas. Täheandan siia ainult mõne üksiku, tähtsama.

Hiiemetsade poolest oli vanasti Hiiu maa kuulus. Ka lähedal Kassaaarel kasvanud rahvateadete järele suur hiiemets, põlised tammed. Hiiemetsa all seisnud pool saart. Esiotsa ei julenud inimesed jalgagi püha metsa pista, aga kui korra siga metsa jooksnud ja siga otsima hakatud, sattunud otsijad hiiemetsa; sest saadik kui metsaskäimise halbu tagajärgi ei nähtud, hakatud sagedamini metsas käima.

Teine tähtis hiiemets Hiius oli Kärkla Hiiusaare küla juures, niisama tammemets. Seal käidi 19. aastasaja keskpaigal veel ohverdamas; isegi suurelt maalt ilmus sinna ohverdajaid.

Saaremaal Kärļa Pühajõe kaldal kasvis mineval aastasajal veel püha lepp, mille juures ohverdati ja kus abi paluti. Rahvajutu järele viidi see, kes usukommete vastu eksinud ja surmale mõistetud, selle lepa juure palvele. Kui ta seal puu juures süüd kahetsenud ja lepalt andeks palunud, siis antud talle armu, aga kes ei kahetsenud ega palunud, see poodud üles. Nõnda on mitu inimest üles poodud. Et seda puud pühaks hakatud pidama, tulnud sellest, et seal puu otsas korra üht valget lindu nähtud, keda rahvas ei tunnud. Lindu peetud pühaks linnuks, sellepärast pühaks ka puud, kus lind asel võtnud. Pühalepa kirik päris nime pühast hiielepast. Audru Jõõpres arvab rahvas oma hiietammest, et see taevast maha tulnud.

Kus hiis metsana ehk saluna esines, seal oli see tavalisest tammik, üksikuks hiiepuuks võis aga muidki puid saada. Peale tammede austati hiiepuudena veel saari, pihelgaid, jalakaid, vahtraid, pärni, leppi, haabu, remmelgaid, kadakaid, mäнди, kuuski jne. Harukorral, nagu Kose Vilamaa külas ja Helme Ummulis toomepõõsast. Öunapuude, pirnipuude, pajude j. n. e. kohta ei ole ma teateid nende austamise poolest leidnud. Pajusid ei austatud muidugi nende väikse kasvu pärast, aga miks viljapuid hiiepuude hulgas ei nimetata, seda ei teadnud mulle keegi seletada. Vist ei tuntud neid muistsel ajal.

Hiiemetsas ja hiiepuude all käisid inimesed nelja päeva öhtuti palumas ja ohverdama, ainult ohverdama aga muulgi ajal. Nagu enne tähendatud, peeti hiiepuid nii pühaks, et keegi neist ei julenud oksagi murda. Mõnes kohas öeldakse, et keeldud nende külge puutuda, kuid teisalt teatakse, et hiiepuude okstele ometi mõnesuguseid anda pandi, kusjuures tingimata pidi puu külge puudutama. Kreutzwaldi teadmise järele pidi hiiepuid vähemalt korra aastas loomaverega kastetama, peale selle veel tapetud looma värske liha leent puu juurele valutama, et loomad paremini sigineksid (Der Esten, lhk. 2). Kose kihelkonnast teatakse, et seal ölut mitte ainult hiiepuu juurele ei valatud, nagu mujal tavalisest tehti, vaid puu otsa visati, kuna ölle raba selsamal päeval loomadele söödeti. Peale selle toodi hiiepuu alla veel mõnesuguseid söögiaineid, isegi kanamune ja raha. Ka viljateri ja meekärgi ei unustatud viia. Raha maeti enamasti maha hiiepuu juure mulla alla. Vändras viidi hiide püha lohku ohvriks tihti ülikonde, just nagu Tõnnilegi.

Mitte ainult puud ennast ei tohtinud puuda, vadii ka puu alt midagi enesele võtta. Niikaugemale kui puu var ulatas, oli kõvasti keeldud sealt kasvavaid marju võtta (Petri, Estland II, l. 120). Muidu oli kohe nuhtlust oodata. Kreutzwaldi teadmise järele lasksid kütid, kes hiiepuu lehtedega püssi suitsetasid, küll alati märki, kuid neid ähvardas hädaoht, et nende oma püss nende elu võttis (Der Esten, l. 9—10). Ainult haiguste arstimiseks võis hiiepuu lehti ja oksid tarvitada. Niisama oli lubatud hiiepuu alt mulda arstimiseks võtta. Mullaga hõõrutati paiseid, nahahaigusi, palet hambavalu puhul j. n. e. Ära minnes pistis annetaja kas hõbetüki, hõbepreesi ehk sõle mulla sisse; vaene kaapis preesi ehk raha pealt ainult hõbevalget mulla peale. Ohverdati aga vaskrahaagi.

Hiiemaal suitsetati hiiepuu samblaga haiget. Puu alt võetud mullaga hõõrutati paiseid.

Mõnes kohas kadus aja jooksul hiiepuu, aga kohta austati edasi. Nii Virumaal Vihula hii eniidul, kust hiiepuud ammu kadusid, aga edasi ometi ohverdati. Möödaläinud aastasaja 7. aastakümne algusel leidis T. Lepp-Viikmann vanalt hiiekohalt 9 kanamuna, 9 sealiha-tükki, 9 leivatükki, terve looma südame ja looma kopsu, rist peale lõigatud; kõik alles värskelt sinna viidud. Seda tunnistasid ka leiu järele ärakeedetud munad.

Iseäralikku austamist leidsid ka „rännanud puud“, puud, millest rahvas teab, need rännanud mujalt praegusele kasvamisepaigale. Neile ohverdati niisama kui hiiepuudele, kui neid rännanud puud ka alati hiiepuudeks ei nimetata. Mõnest rännanud puust peeti rohkem lugu kui lihtsast hiiepuust ja ohverdati talle sagedamini. Suures lugupidamises seisid näituseks Jaagupi ja Audru rännanud puud. Tihti peeti ka pikse puudutatud puud pühaks, näituseks Meeksis (Wiedemann, l. 410).

Hoomuli „jumalate mäel“ kasvasid vist ennemuiste hiiepuud; need hävisid hiljemini, aga mäel ohverdati vana viisi edasi. Märjamaa kihelkonna Kasti valla Lokuta küla ohvrilohust, hiie-august teatakse, et selle ümber vanasti hiietammik kasvanud. Aja jooksul hävinud tammik ja järele jäänud hiie-auk, kus uuema ajani mitmesuguse haiguse puhul käidi ohverdama.

Samasuguseid hiielohkuseid leidub mitmest kohast. Enamasti oli lobu põhjas kas allikas, tiik ehk loik, mille ümber hiiepuud kasvasid; viimaste alla, aga ka vee ääre pandi annid maha.

Uuema aja, õpetajad algasid püha sõda hiite vastu. Õpetajate pealekäämisel langes palju hiiepuid kirveterale ohvriks. Võnnus käis 1787 õpetaja B. Sass köster Reudolphiga seltsis Tammekülas püha hiitamme maha raiumas. Õpetaja Sass ei pannud ometi Bonifaciusele järele tehes ise kätt hiitamme külge, vaid laskis kõstri tamme maha raiuda. Igal pool ei avaldanud õpetajad ometi hiite hävitamises liig suurt agarust; hiiepuud kestsid edasi, kuni ajahammas nad maha murdis.

Nagu eestlased, pidasid soomlasedki vanasti hiisi suure au sees. Soomes ei kehitunud hiite austamine nii üleüldiseks kui meil. Mitmes kohas viidi jüripäeval piimapotid ohvriks pühade puude alla. Püha puu maharaiumise kannul käis õnnetus (K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto, lk. 130).

Soomes hakati kiriku poolt ju vara hiisi taga kiusama. Ingerisse saatis Novgorodi ja Pihkva papiiskopp Makari 1535. munga Ilja paganuse jälgi hävitama. Ilja tegevusest kirjutatakse, et ta „rahva vanu pruuka kaotanud, pühad hiied maha raiunud ja ära põletanud ja ohvriksid vette veeretanud. Vanematest ja keskealistest meestest ja naistest ei julenud keegi hiite hävitamisel abiks olla, sest et paha vaim neid varjas. Sest kui keegi neisse (hiitesse) puutus, arvasid nad paha vaimu seda tegevat ja hukka saatvat. Nii suurel mõõdul mõjus neis paha vaimu kartus. Kui aga preester tuli ja kohti püha veega pritsis ja palve pidas, hävitasid nad pühad paigad, ilma et need oleksid kahju saanud.“ (Suomi, 1848, l. 174—175.) Ingeri rahvas arvas siis hiites paha vaimu asuvat, keda muidugi ohvritega püüti lepitada. Tähendab ju „hiisi“ praegugi veel Soome keeles paha, kurja vaimu. Meil ei ole kindlaid teateid endil alal hoidunud, missuguseks vanad eestlased hiies asuvat vaimu pidasid; võimalik, et ka kurjaks. Head vaimu ei olnud ju tarvis karta, küll aga paha, ja paha tuli ohvritega lepitada. Paha vaim võis ju selle tappa, kes hiiepuu oksid murdis. Hea vaim ei oleks hiiepuu külge mitteohverdamise nõul puutujat muidugi mitte tapnud.

Ingeri rahva kommetest kirjutatakse veel 18. aastasajal: Seal on küll evangeeliumi õpetajad, aga talupojad lähevad vastu nende tahtmist ühel iseäralisel päeval metsa, määravad hulga puid ära, raiuvad maha, pruulivad õlut ega lahku enne metsast, kui õlu otsa joodud; teevad neist puist tule, panevad nende peale elusa kuke ja põletavad selle. (Das veränderte Russland, l. 51).

Georgi oma reisikirjelduses ütleb Ingeri rahvast: Kirikud ja pühad pildid esitavad neil tihti ebajumalate pilti; need kantakse ja kingitakse metsa (Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches, l. 27). Tingimata tähendab see mets, kuhu pühad pildid viidi, hiiemetsa.

Liivlased austasid, nagu paavst Innocentius III ühes kirjas 1199 ütleb, arbores frondosas = lehtpuid (Origines Livoniae, 205).

Hiiepuude austamine ja nende all ohverdamine ei ole mingisugune eestlaste ega soomlaste leidus. Ei, hiiekultus valitses laialt paganuse maailmas. Slaavlastest teatakse, et neil hiiemets Romoves oli, kuue küünra jämeduse tamme. Selle püha tamme ümber oli värvilistest rätikutest nagu aed tehtud, tamme juures rippus Perkunosi kuu, kelle ees alati püha tuli põles (Kurtz, Mythologie, l. 625). Germaanlaste puudeaustamisest jutustab juba Tacitus. Altarid seisavad hiiemetsas, ohvriloomade pead ripuvad okste otsas (Grimm, D. Mythologie I, l. 57—58). Hiljemini teatakse, kudas sakslased püha hiietamme austavad, ristiusu kuulutaja Bonifacius aga Geismaris selle tamme maha raiub. Rahvas ootab, et välgud raiuja maha löövad, aga asjata. Karl Suur laskis kuulsa Irmini samba Eresbergis ära hävitada. Puu juurest leidis ta hõbedat ja isegi kulda. Upsala ehitati püha hiiepuu kõrvale hiljemini tore tempel (Meyer, Altgermanische Religionsgeschichte, l. 69—70). Rootslased pidasid Upsala hiie iga puud jumalikuks (Bremeni Aadam, IV, 27). Preestrid ja kuningad pidasid ägedat võitlust hiiemetsade vastu. Padeborni maapäev määras 785 kange nuhtluse neile, kes allikate ääres ja puude all ohverdasid. Kanut Suur (1014—1035) andis Inglisemaal kõva keelu hiiepuude austamise kohta. Breмени piiskopp Unvan laskis hiisi maha raiuda ja neist kirikuid ehitada (Hermann, D. Mythologie, l. 502). Grimm teab, et uuema ajani Saksamaal pühi tammesid tuntakse, mille ümber noorsugu mõne korra tantsib (D. Mythologie I, l. 59).

Ka vanad greeklased ja roomlased tundsid hiiesalusid. Ovidius kõneleb Cerese hiiest Tessaalias ja Egeria hiiest Itaalias, teised jälle hiiest Ateena juures ja veel muist. Ateenlased mõistsid surma selle, kes hiiesalust püha tamme maha raius. Igatahes pidasid vanad kultuurarahvad hiisi pühiks ja austasid neis tihti oma jumalaid (Inland, 1857 № 17).

Palestiinaski austati hiisi ja ohverdati neis. Ju Mooses nõuab nende hävitamist: „Nende altarid peate te maha kiskuma ja nende ebausust sambad katki murdma ja nende hiied ära raiuma ja nende nikerdatud kujud tulega

põletama (5. Moos. 7, 5). Kohtumõistjate raamat (3, 7) kaebab, et Iisrael Baali ja hiisi teenib. Rehaabeami ajal nimetatakse: „Nad ehitasid enestele üles kõrgeid paiku ja ebausustambaid ja hiisi iga kõrge mäekünka peale ja iga halja puu alla“ (1. Kun. 14, 23). Lühidalt, hiietenistus on ühine vanale paganuse maailmale.

Ehitud puud.

Mitte ainult hiiepuude alla ei pandud ohvrid, vaid ka puude otsa. Alati ei selgu, kas puud, mille otsa ohvrianda pandud, hiiepuud on, kuid vististi tuleb neid niisugusiks arvata. Hiiepuude otsa pannakse paelu, lint, lõnga, riidetükka, linapeosid, preesa, sõlgi ja muud sellisarnast. Ju Olearius kirjutab 1663: „Nad valivad enestele mitmes kohas, iseäranis mäeküngastel mõned puud, laasivad ladvani okstest, mähivad punased paelad ümber; nende puude all paluvad nad oma ebausustambaid ja soovivad soovisid.“

Lääne-Nigula kiriku katsumise protokollis 23. dets. 1645 öeldakse: Ohverdatakse ebajumala ohvrid kivide juures ja puude all, nagu iseäranis herra Buxhövdeni mõisas (Paliveres), kus kaks puud olla, mille külge inimesed paelu seovad ja riputavad, arvates sedaviisi haigusi parandada ehk muidu õnne saada (Konsistoriumi arhiiv, Inland 1857, nr. 17). Lääne-Nigula Paliveres nimetas rahvas kaht jalakat „vanadeks jumalateks“. Nende austamise pärast kaebasid õpetajad kaua aega Jäi keegi haigeks, pandi jalakate okste külge paelu; sedaviisi loodeti tervist tagasi saavat (Russwurm, Sagen aus Hapsal, 199). Edasi teab Russwurm, et Reigis veel 1850 paigu püha haava otsa haiguse puhul ehk muul korral paelu ehk ristikesi riputati (Inland, 1857, nr. 17). Kõpu kabeli juures on vana pärn. „Sagedasti on see puu täis kirjuid linta ja hilpa, mis nad oma riietest võtavad ja naeltega puu külge löövad“ (Osiliana, l. 22).

Hiidlased käisid vanasti teele minnes enne tammele ohvrid viimas. Nad riputasid tamme okste külge siniseid ja punaseid linta, nii et tamm eemalt vaadates üsna hilpudes lehvendas. Võrumaa kohta teatab J. Tamm, et hiiepuu otsa inimese haiguse puhul riideidki pandi ja nimelt selle kehaosa riideid, kus haigus inimesel olemas. Oli pea haige, riputati rätik, tanu ehk müts puu otsa; keha haiguse puhul rätik, võöd; jalgade haiguse puhul sukad, käte haiguse puhul kindad, silmade haiguse puhul käte-rätik. Isegi palmikuid riputati mõne korra puu otsa, puu

alla aga raha. Raha maeti tihti puu juurte alla, et kuri käsi teda ära ei võtaks.

19. aastasaja algusel ehiti Kumara saarel püha jalakat lintidega. Metsas sedaviisi kokkukasvanud puudele, et alt läbi võidi ronida, pandi niisama paelu külge läbi-pugemise puhul ja loodeti nii tervist tagasi saada. Saaremaal lasksid mitmed isad niisuguse puu vahelt vananema kippuvaid tütreid tagaspidi läbi pageda, kes ise seni puud paeltega ja lintidega ehtesse panid. Niisugune puu vahelt läbi pugemine pidi tütrele kosjaõnne tooma. — Vairava Laagnal Sõmerkaldal kasvis vanasti kolm kuuške, mille okstele tihti paelu ja lintu seoti. — Mihkli kihelk. Veltsa mõisa aias kasvab elupuu; sel oli hiljuti veel palju lintu ja paelu küljes; niisama leidub Laasma metsas samas kihelkonnas palju pihelgaid lintidega. Naised ja tüdrukud ohverdavad seal terve kättesaamise pärast.

Räpinas seisis mõnekümne aasta eest veel küla karjamaal suur pihelgas. Selle pihelga juures käis külarahvas iga neljapäeva õhtul palumas oma karjaloomade pärast. Paluma minnes viidi pihelga okstele punaseks värvitud villaseid lõngu, linu ja ka hõbesõlgi, selle järele, kuidas kellegi jõud kandis. Need annid seisid seni pihelga okstel, kuni nad ära mädanesisid ehk mõni nad ööse sealt ära koristas. Niisugusel korral arvas külarahvas, et jumal nende palveid kuulnud ja nende annid vasta võtnud. See arvamine sundis neid pihelgale uusi anda viima.

Jaani õhtul heideti Virumaal õnnelillede pärg hiiepuu otsa. Õnnelillede seas oli alati sõnajalgugi. Õnnelilled võeti teisel hommikul ära, sõnajala-pärg jäi aga seni puu otsa, kuni närtsis (Kreutzwald, Der einf. Esten, 1. 2–3).

Hiiumaal Vaemla vallas Mõnnaste külas Nuudi talu maal kasvab suur hiiepäänd, millele puust rist otsa pandud. Selle hiiepuu all käis 19. aastasaja lõpupoolel mõnigi vana inimene ohverdama ja palumas. Mida see puurist tähendab, ei tea teadete andja ütelda. Vist taheti hiiepuule ristisu kuju anda ja seati ses mõttes puu otsa puurist püsti. Ühest Emaste hiiepäimest teab Russwurm, et haiguse puhul selle tamme koore sisse rista lõigatud ja puu alla ohvrid pandud. Haniia Koeraküla viherpuule viidi lintu, paelu ja soolatopsa; nendega vajutati enne haigeid kohte, nagu maa-aluseid, vistrikka ja paiseid. — Kuusalus seisnud veel 19. aastasaja kolmanda veerandi algusel punaste paeltega, lintidega ehitud ritv (Amelung, Sitzungsberichte d. Gel. Est. Gesell. 1884, 1. 187).

Isegi liivlased austasid hiiepuid ja ehtisid neid tihti lintidega. Näituseks leidus neil Autsimoisas maal veel enne sõda püha lõhmus, umbes 60 jalga kõrge. Selle lõhmuse juures käisid niihästi liivlased kui lätlased ohverdamas. Ohverdati tihti kirjuid sukapaeltu, mis tikuga puu külge pisteti ja tuule kätte jäeti lehvima. Keegi ei julenud lehtegi lõhmusest ära murda, veel vähem oksa, sest muidu kardeti kanget karistust. Vanasti käidud raskel ajal alati lõhmuselt abi palumas ja tulevikku teada saamas. Aastasad on seda lõhmust austatud.

Ristiga puud.

Teine jagu puud on ainult ristidega. Ma ei ole jälgi leidnud, et meie rahvas ristidega puud oleks hiiepuudeks pidanud, kuid vististi tuleb neid viimaste kilda lugeda. Palju enam esinevad ristidega puud surnute mälestuse märkidenä. Surnuga puust mööda minnes tehakse rist puu koore sisse, praeguse rahva seletuse järele sellepärast, et surnu sama teed mööda tagasi ei tuleks, kodu käima ei hakkaks.

Kihelkonna kihelkonnas Atla ja Karala tee ääres on männipuude koored rista täis, mõni suur, mõni väike. Mõnel puul nii palju rista, et uute jaoks enam ruumi ei leidu. Surnuaialt tagasi tulijad teevad neid rista, tihti õuemärka juure lisades. Õuemärkide järele võib talu surnute arvu ära määrata. Tagamõisas ei tehta rista, vaid murtakse noorte puude ladvad ära. Jälle teisel laasitakse puude oksid.

Väike-Maarjas lõigatakse ristteel puu koore sisse matuselt tulles rist. Jõhvis peetakse hobune teel kinni ja lõigatakse rist puu koore sisse. Helme Patküläs on ristikuusk tee ääres mitmekujulisi rista täis. Mõned puu koore sisse lõigatud märgid tuletavad liig vähe rista meele (Varonen, Vainajainpalvelus, l. 101—102). Laatres kasvab kirikutee ääres suur pedajas, koor rista täis lõigatud. Surnut pedajast mööda viies lõigati vanasti ikka rist pedaja koore sisse, kodukäija kojutulemise takistamiseks.

Võrumaal, kirjutab Kreutzwald (Der einf. Esten, l. 69), valitseb iseäraline viis, et surnuviijad surnuga ühe puu all peatavad, ... mille nad ristiga ära märgivad. Niisugust puud hüütakse virvepuuks. Mujal ei ole seda nime kuulda, vaid puud nimetatakse kas „ristimänniks“ ehk „ristikuuseks“, selle järele, missuguse puu sisse ristid lõigatud. Tavalisest lõigatakse ristid nende kahe nimetatud puutõu sisse. Risti lõigates rüübatakse viina; see tuletab endist joomaohvrit meele. Vanasti oli ristide

tegemine ühtlasi lõngade, paelte sidumisega puu külge ühendatud. Viimsed esinesid muidugi ohvritena surnutele (Eesti Kultura IV, H. Reiman, l. 152—153). Pärnumaal lõigati mõnes kohas ainult ausa inimese surnuaeda viimisel tee kõrvale puu koore sisse ristsid. Karksis raiuti mõnikord isegi kivi sisse niisugusel puhul rist.

Ühest Setumaa tammest teab Kreutzwald, et selle koore sisse vanasti jumalakuju lõigatud, pärast tehtud ometi kolm risti asemele (Kreutzwald-Boecler, Der einfältigen Esten, l. 5).

Samasuguseid puid on Lätimaal, Võnnu maakonnas. Ekhoftis näituseks kasvab tee ääres vana mänd, mille koor kahe sülla kõrguseni ümberringi ristidega kaetud. Lätiski lõikavad surnuaialt tagasi tulevad matuselised risti puu koore sisse, et surnu ei hakkaks kodu käima.

Ristiga puid tunnevad soomlasedki. Tavalisest on niisugused puud alt tüve poolt okstest puhtaks laasitud, karsitud, mispärast niisuguseid puid „karsikoteks“ nimetatakse. Karsikodki tuletavad tavalisest surnuid meele ja neid valmistatakse matuse puhul. Mõne korra laasitakse puu altpoolt okstest tühjaks ja jäetakse ainult üks ehk kaks oksa kasvama. Karsikoid tehakse Soomes aga ka kellegi esimest korda majas käinud võõra austamiseks. (J. R. Aspelin, Elias Lönnroti Album, l. 308, K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto, lk. 127 j. e.)

Aasta 30 eest nägin Ingeris Lembala kiriku ligidal niisuguseid mända, mis esmalt laasitud ja pärast maast umbes kolme sülla kõrguseni lauaotsakesi täis naelutatud. Neile lauaotsakestele oli kas risti ehk mõni muu märk peale tehtud. Kui surnu männist mööda viidi, löödi surnu mälestuseks männi külge laudmärk üles. Ristiga lauatuukk arvati surnul kodukäimise tee kinni panevat.

Vanemal ajal oli Soomes igal talul oma püha hiis, karsikko, kus niisama nagu meie hiies mõnesuguseid ohvrid ohverdati. Nende ohvritega tuletati tavalisest surnuid meele. Loomi ja kalu ei ohverdatud iialgi toorelt, vaid ikka toiduna. Niisamasuguseid roahvrid kui meil Uku vakale ja Tõnni vakale ohverdati, ohverdati Soomes karsikotes surnutele. Muidu lõigatakse karsikko-puusse veel mõnesuguseid märka (Virittäjä II, l. 93—97). Tihti hüütakse niisuguseid ristiga karsikoid ristimänniks, ristikaseks jne.

Sambad.

Iseäralikust hiiest teab Kelchi ajaraamat jutustada. 1698. a. Viru-Jaagupi kirikukatsumise protokollis esineb küsi-

mus: Kas talupojad mõnes kohas ebajumala-teenistust peavad? Vastus kuulub: Peipsi rannas on nad kuskil t a m m e s a m b a püsti pannud, mille juures nad ohverdavad (Continuation, l. 584). Sambast kõneldakse ka Reigi kirikukatsumise protokollis, kus 19. veebruaril 1641 tähendatakse, et hiites, s a m m a s t e, postide, ristide ja kabelite juures hirmust ebajumala-teenistust peetakse (Inland, 1857, nr. 17). Pärnu-Jaagupi kihelkonna kohta tähendatakse 1680. a. kirikukatsumise protokollis, et seal mõned s a m b a d olemas, kus ebausku peetakse (Sirvilauad 1903, J. Köpp, lk. 15). Martna Riudes on 1642 post, mida keegi ei julge maha raiuda. Mustjalas oli Pangal vanasti p u u s a m m a s, kuhu kalaõnne pärast ohvrid viidi, Keilas Moraste männikus kaks kiviposti, kus ohverdati. Kärla kirikukatsumise protokollis öeldakse: Kiriku ligidal on samm, müür ümber, kus ka talupojad ohverdavad. Jamajas Türgo külas olnud veel hiljuti T õ n n i sambad, mis kohtute poolt ära põletatud (Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I, l. 255). Lähemad teated nende Tõnni sammaste kohta puuduvad.

Tõenäolisena ilmub, et meil puid sammasteks ei hütud, vaid tõesti sambaid sammasteks ja neid sambaid austati. Viimast oletamist toetab omalt poolt Kelchi väide, et Peipsi ääres sammast püsti pandud. Kasvavast puust ei oleks Kelch sarnast ütlust tarvitanud.

Samba austamine tuletab sakslaste kuulust I r m e n s ä u l e meele. Mõned vanad kirjad nimetavad seda s a m b a k s, teised p u u k s.

Kolmandad tõendavad koguni, Irmensäule (Irmi sammast) esitanud sõjariistadega varustatud meest, kes paremas käes lippu, pahemas oda kannud. Viimsed oletavad, et see kuju kas ülemat jumalat Voodani ehk Heruski vürsti Hermanni kujutanud. Igatahes ei ole tänini Irmensäule iseloomu jõutud täiesti kindlaks teha.

Laplased seadsid oma ohvisamba juure iseäraliku haralise puu püsti, mida nad „m a a i l m a - s a m b a k s“ nimetasid. Arvati, et Jumal selle samba abil maailma üleval peab. Niisugust maailma-sammast võiti vahel veregagi (U. Holmberg, Lappalaisten uskonto, l. 56). Venelasedki kõnelevad Ilja Murometsa loos maailma sambast.

Viimaks nimetatud maailma-sammast tuletab omalt poolt jälle vana maailma Heraklese sambaid meele. Maailma-sambad erinevad ometi Eesti „sammastest“ täiesti.

Samba austamine ulatab kaugele Vana Testamendi aega tagasi. Iisraelis austati sambaid. Moosese ajal pidi

neid Iisraelis esinema, sest ega Mooses inuidu mõnda korda ei oleks keelnud nende austamist. Keelust hoolimata kestis sammaste austamine edasi. Jooramist ja Hiskiast kuulene hilisemal ajal, et nad ebaususe sambad ja hiied ära hävitanud (2. Kun. 3, 2; 18, 4).

Pühadest puuristidest eelpool tähenduses kirikutega ja kabelitega.

M. J. Eisen.

Pühad veed.

Allikad.

Esivanemad ei ohverdanud mitte ainult puudele ja maale, vaid ka veele, nimelt merele, järvedele, jõgedele, ojadele, kaevudele, kraavidele, allikatele. Kõige rohkem ohverdati vististi allikatele. Küll ei mindud allikatele igal niisugusel puhul, mil ohvrid vakka, kivile ehk hiiele anti, kuid allikale ohverdama sundivaid juhtumisi leiti ometi ohtrasti. Allikate abiandmise-jõu piir oli enam rajatud kui muil ohvripaikadel. Allikad näituseks ei võinud rahva arvamise järele karjale sigidust anda ega viljakasvu edendada ega kõigi õnnetuste eest ära hoida. Nende võimuses seisis haigusi kaotada, puhastust tuua, aga ka edaspidi haiguste eest hoida niihästi inimesi kui loomi jne. Mõned põhjused ajasid inimesi sagedasti küllalt allikatele ohvrid viima.

Rahvas tunneb mitmesuguseid allikaid: pühi allikaid, terviseallikaid, eluallikaid, ilmaallikaid, uduallikaid, viinaallikaid, mõduallikaid jne.

Esimeses reas seisavad pühad allikad. Esivanemad pidasid mõne koha vett iseäranis pühaks. Tunnistust annavad sellest „püha“ nimelised jõed, järved, allikad ja veel mõned muud sellenimelised kohad. Kõige pealt puutub meile silma Püha kihelkond, kus vanasti vist iseäralik püha koht leidis; edasi Püha küla Väike-Maarja kihelkonnas (Rev. I, 76, a. 1586). Pühalepa kihelkond Hiiumaal, Pühaste küla Rõngus, Pühapõlde Kullamaa Ohtlas, Pühapaju Mõigus, Püha talu Keilas, Püha mägi Alatskivil. — Pühajärvi on mitu olemas, kõige tuttavam neist Otepää kihelkonna oma. Peale selle aga veel Pühajärv Anna kihelkonnas ja teine Saaremaal; viimne kannab ka Kaalijärve nime. Tartust ida pool öeldakse veel üks Pühajärv olevat, mille olukohta ligemalt

ei nimetata (Inland, 1852). Võimalik, et Inlandi kirjutaja sellega ometi Otepää Pühajärve mõtelnud.

Viru-Jaagupis on Pühajärv ja Lustiveres Pühajärve asundus, Pühajärve talu U.-Põltsamaal.

Kundas hüütakse üht lepikut Pühajärve lepikuks, ilma et seal ometi järve ennast oleks. Pühajõgi leidub Karlast, Kõigustest, Jõhvist, Salatist. Hjörn nimetab Kasari jõgegi pühaks jõeks (Geschichte, I. 9). Ka Vöhandut nimetatakse Pühajõeks. Lääne-Nigulaski oli vanasti vist Pühajõgi. 1515 kirjutatakse seal „Puyeck“ jõest, millest Pühajõgi tuleb välja lugeda (Bunge-Toll, Brieflade I, 843). Emajõe algus kannab niisama Pühajõe nime. Võru Navi järve peetakse iseäranis pühaks; sinna ei uppuda iialgi inimene ära: püha järv ei soovi inimese surma. Mustjala rannas näidatakse Pühalaidu. Püha allikas on Viru-Nigulas, Pühaläte Otepääs Ilmjärve Kolju talu metsas. Ohverdamisekohte mägedel ja lausamaal peeti pühiks, aga niisamuti vettki ühes ehk teises kohas, vist sellepärast, et sellel veel arvati iseäralik vägi, mõju olevat Allikate vetest mõistame seda hästi, sest rahva äranägemise järele töid need haigetele tervist. Hulgast allikatest oodati ja loodeti tervist, kuid igaühte ei hüütud pühaks allikaks. Raske ütelda, mispärast mõned allikad „püha“ nime ära teenisid, kuna palju teisi allikaid just niisamasugust väge avaldasid kui nende „pühad“ kaimud. Ehk õppis rahvas kõige esiti nende pühade allikate imet-tegevast väge tundma?

Muidki allikaid peeti pühiks, ilma et neile ometi iseäralikult seda nime oleks antud, näituseks Uue-Löve allikatele. Palju enam nimetati neid „terviseallikateks“, „eluallikateks“. Suur enamus meie allikatest langeb õiguse pärast terviseallikate kilda; aga niisama vähe kui terviseallikateks nimetatud allikad pühade allikate nime pärivad, kannab suur hulk tervist parandavaid allikaid terviseallikate nime. Nad ei ole tänini muud nime jaksanud ära teenida, kui lihtsalt „allikas“, ehk olgu siis, et sellele nimele veel kohanimi juure lisatakse. Sarnane terviseallikas on olemas Harju-Jaani Peningi Igavere külas, teine Kose Ravilas. Igavere allikast avatakse, et see kõik haigused parandab. Kuna mujal allikatest vett ka koju viiakse ja kodugi allika veega arstitakse, öeldakse, et Igavere terviseallika vesi kodus enam õiget mõju ei avaldada. Imet usutakse teda ainult kohal tegevast niihästi inimestele kui loomadele. Seks tuleb

pool tundi allika vees viibida ehk veega pesta. Ravila allikal kiidetakse niisamasugune tervist-andev jõud olevat, vähemalt naha haiguste arstimisel. Üks Paide preili otsinud asjata arstiabi. Viimaks juhutatud teda Ravila allikale — ja kohe saanud haige tervise tagasi (Jung, Muinasaja teadus III, l. 77). Ometi öeldakse, et ilma ohvrita allikavesi midagi ei mõju. Esiti ohver, siis abi. Allikahaldija päris sahkerdaja: esmalt maksuohver, selle järele abi. Aga muudki ohvrisaajad panevad tihti rohkesti rõhku ju ettemaksetava maksuohvri peale. Kõige enam meeldib allikatele vaskraha, veel parem aga hõbevalge ehk koguni hõberubla-tükk, mis vette tuleb visata. Allikatele ohverdati ka tarbe- ja toiduaineid, Ravila allikale näituseks isegi kartulid ja ube. Loodi allikast on hulk klaas-helmeid bernsteini- ja ahatimunadega leitud (Inland, 1853, nr. 21). Saaremaa Mustme allikast loodeti hulga haiguste vastu abi. Pühaks peetud allika vett viidi haiguse ajal haigele koju kätte. Vigala Läti allikas parandas rahvausu järele ka mõnda tõbe.

Suures kuulsuses seisid vanasti Kuusalu terviseallikad. Neist käis rahvas kauge maa pealt abi otsimas. Kuusalus kõneldakse, et keegi pole muidu Uku pidudele õigeks võõraks kõlvanud, kui enne terviseallikates ennast pole pesemas käinud. J. Abreldali teadete järele loodetud, et süüdlast allikate vesi süüstki puhtaks peseb. Haiged muidugi otsisid alati abi Kuusalu allikate veest. Koguni surnuidki püütud selle veega pesta. Ligema maa taha surnud toodud allikate juure pesta; kaugema maa taha viidud surnutele vett koju. Pärast pesemist maeti Kuusalu omad surnud allikate ligidale maha. Kuusalu allikatest kõneldakse, et neisse hõbeda ja hõbeasjade kõrval kuld asjugi ohvriks toodud; mujalt ei ole ma kulla ohverdamisest kuulnud.

J. Abreldali teadete järele on veel mõne põlve eest Kuusalu allikatest kuld- ja hõbeasju leitud. Vanal ajal ei julenud keegi neid allikatest välja võtta, sest niisugusel korral oleks rahva arvamise järele haigus kohe väljavõtjat tabanud.

Terviseallikatega käsikäes käivad eluallikad, esinevad õieti terviseallikatena teise nime all. Põide kihelkonnas Audlas on näituseks selle nime all laialt tuntud allikas olemas. Eluallikaid arvati peale tervise veel noorustalal hoidvat. Virumaal pesti eluallika veega põdevaid lapsi. Tüdrukud käisid noore kuu ajal endid

selle veega pesemas, et liig ruttu ei vananeks (Der einfältigen Esten, l. 7).

Eluallikate hulka ehk võiksime Rāpina Kassilaane „jumalide kaivugi“ arvata. Vanasti ei lõpnud sest „kaivust“ vesi iialgi ära; hiljemini laastati laas ümberringi ja „jumalide kaiv“ kuivatati kraavi abil. Igatahes uskus Rāpina rahvas vanasti „jumalide kaivul“ jumalikku, terveks-tegevat väge olevat. Kaevu ääres kasvava kase alla viidi mõnesugust ohvrit, kohupiima, villu, mune jne., enne kui jumalide kaivu vett tarvitati.

Iseäranis rohkesti leidub silmaallikaid, kui ka igatüht sellekohast allikat silmaallikaks ei nimetata. Igast allikast arvatakse, et ta vesi silmahaigust parandab. Allika veega pestakse mõne korra silmi ja haigus kaob. Vahel lisatakse tervekssaamise tingimiseks veel juure, et pesemist noore kuu ajal tuleb ette võtta. Iga korra silmi pestes tuleb aga allikale ohverdada kas lõnga, soola, nartsutükka, villu jne. Kõige enam arvatakse raha, iseäranis hõberaha, sõled, sõrmused mõjuvat. Rapla Kehtna ja Kuu-salu silmaallikas öeldakse otsata palju raha olevat, mis aga kõik ohverdamise teel sinna pole sattunud (Teised Kodused jutud, 47).

Rapla allika kohta kirjutab G. Schultz möödaläinud aastasaja keskpaigu, et ta allika vee pealt riidelappa, lõngu ja pärlid leidnud, vee põhjast aga hulga enamasti vähemaid hõbekopikaid, kõige noorem 1831. a., Rootsi rahasid, herneid ja odrateri (Kreutzwald ja Neus, Mythische und magische Lieder der Esten, l. 107).

Alatskivi linnamäest välja voolav „punane allik“ langeb ka silmaallikate kilda. Sellegi vesi parandab silmahaigust. Vesi mõjub ometi ainult niisugusel korral, kui vee võtmisel allikale hõbevalget ohverdatakse. Maksuohver siis esimene tingimine.

Muhus on Handuväljal kuulus silmaallikas, Saares Karja Lasmal, Haljalas Pihuvere silmaallikas jne. Kõima hiieallikast räägitakse, et kes sinna silmaohvriks pandud raha võtab, ise kohe pimedaks jääb. Kose Uuemõisa siniallikas langeb silmaallikate hulka (Beiträge für d. Kunde V, l. 16).

Ilmaallikad võivad rahva arvamise järele ilma demuutust ette tuua. Neist allikatest tuleks iseäranis nimetada Laiuse siniallikat, Võujõe allikat, Kaarma Uduvere allikat; nende hulka võiksime ehk Kaavere nõiaallikagi arvata, mida otsekohe ilmaallikaks ei kutsuta. Kreutzwald ütleb Alutagagi

ühe ilmaallika⁷ olevat, jätab aga allika koha ligemalt määrata (Der Esten, l. 6). Üheks kõige tuttavamaks ilmaallikaks peame Laiuse siniallika arvama, millest rahvas uskus, et ta vihma ja põuda võis saata, viljaikaldust ja rohket lõikust anda. Allika enese peale ei sadada iialgi vihma; pilv minna allika kohal alati lõhki. Põua ajal pidi allikat puhastatama, roogitama. Rookijateks kõlbasid kolm samanimelist lesknaist. Iga lesknaine ilmus rookima labidaga, rehaga, leivaga ja lauluraamatuga. Suure saju ajal maeti allikas kinni ja — kohe mõjus. Sest vihmapiilved, ülepea niiskus läks rahva oletamise järele allikast välja. Sulutud allikas hävitas niiskuse, saju.

Ka kolm samanimelist leskmeest võisid allikat rookida. Korra rookisid kolm lesknaist allikat liig palju; sadu läks liiale, uputus kippus kätte. Alles allika kinnimattmine päästis uputusest. Rahe eel ütleb Laiuse rahvas allikast iseäralikku kahinat kuulduvat; allikas pidada nõu, kuhu rahepilvi saata (Esivanemate varandus, l. 14—15). Teise arvamise järele peavad siniallika rookijad kolm korda laulatatud Anned olema ja laulatuse ajal kantud riietega rookimisele ilmuma, siis alles tulla kindlasti abi. Peale selle tarvitatakse siniallika vett silmarohunagi. Vana aasta ööse viiakse allika vett lähkritega vaatidega, tõrtega koju. Selle veega pestakse uuel aastal silmi; seda vett juuakse, lootes, et silmad ikka hästi seletaksid, vistrikud ja tedretähed näolt kaoksid, rõuged, leetrid ega kärnad külge ei hakkaks. Nurganaistele hoitakse vett lähkrites; mahasaamise puhul antakse neile vett juua, et kohe terveks saaksid. Uue aasta hommikul pritsitakse loomi veega, et kuri silm ega nõidus loomadele surma, haigust ega viga ei sünnitaks. Ka ukse piitjalad ja värava postid pisardatakse veega üle, et haigused ega äpardused tупpa ei pääseks, aidas viljast puudus ei tuleks. Viljale tehakse peale selle veel rist peale, siis ei saa tulihänd vilja kätte. Igapidi on siniallika vesi arstirohuks nõiduse vastu.

Ilmaallikate hulka langeb Haljala Metsiku valla Allika allikas, mis rahva arvamise järele küll ilmu ei või moondada, neid siiski ette kuulutab. Iga aasta teha see allikas enesele uue väljajooksu-tee, alati isekanti. Hakkab allikas põhja poole jooksuma, tuleb rahva arvamise järele vihmane suvi; lõunasse, kuiv suvi jne. Mul puuduvad teated, kas selle allika jooksu vanasti amietega teisale katsuti pöörda.

Ilmaallikaks tuleb niisama Maarja-Magdaleenas Vara allikat arvata, millest arvatakse, et see ilma võib muuta. Korra käinud seal 7 naist allikat rookimas ja vihma palumas. Kohe hakanud sadama.

Kose Uuemõisa siniallikas sellevasta ei kuulu vist ilmaallikate hulka. Vähemalt ei ole ma sellekohaseid teateid leidnud. Küll aga teatakse viimasest siniallikast, et selle vesi silmi arstida ja muudegi haiguste puhul mõnusaks arstirohuks olla. Muidugi mõista ei tohi abiotsimise korral hõbevalge puududa.

Kreutzwaldi teatel ohverdati endisel ajal ilmaallikatele siku päid, nimelt pidi tapetud siku pea allikasse heidetama; veel praegu tulla neist allikatest kitse päid päeva- valgele (Der einf. Esten, l. 7). Iseäralik, et veriseid päid allikatesse visati, kuna viimseid muidu kõigest roojusest puhtad hoiti. Laiuse siniallikast jutustatakse, et selle mõõtmisel oina, kitse, vasika, ka inimese pea mõõtjate nõõri otsa hakanud ja hoiatus jätkatava töö kohta kõlanud. Sarnaseid allikatest leitud kitse ehk oina päid ütleb rahvasuu veel mitmest allikast leitud olevat, ilma et neid allikaid ilmaallikateks tuleks arvata. Leitud verised oina ja kitse pead langevad igatahes luulevalda. Siku ja oina pead ilmuvad rahva juttude järele veekogude mõõtmisel enamasti alati mõõduriista otsa. Hirmust ilmet nähes jätab mõõtja mõõtmise järele.

Kaavere „nõiaallika“ rookimine näikse vähem ilma kohta mõju avaldavat kui et allikast enesest selget vett muretseb. Rahvajutu järele nutnud kolm ühenimelist lesknaist põua ajal ohvrikivil. Nende pisaratest tekkinud allikas, mis ümberkaudust kosutas. Uue põua ajal palutud naisi allikat rookida. Naised läinudki pühapäeval rookima, igaühel lauluraamat, leivaviilakas, kabli, sõnnikuhark, ahju- luud, roop, leivalabidas kaasas. Rookimine saatis varsti abi (Teised Kodused jutud, 48). Ühtemoodi rookimine annab põhjust oletada, et nõiaallikal ilmaallikatega mingisugune ühendus olemas.

Uduallikad on nime neist alati ehk sagedasti üles kerkiva udu pärast saanud. Üks niisugune uduallikas leidub Pilistveres Kõo vallas. Kreutzwald tähendab uduallikate kohta, et need mitte iseäralikku tervistparandavat allikat ei tähenda, vaid iga auravat, uduandvat allikat ülepea. Õige, kuid enamasti igal uduallikal arvatakse ometi terveksstegev jõud olevat. Kõo uduallikast näituseks usub rahvas, et see silmahaigusi ja muid haigusi parandab. Allikast on raha leitud ja allika ümbert mõnesu-

guseid asju. Uduallikast ustakse veel, et kui tüdrukuid selle veega vana äkke peal viheldakse, tüdrukud ruttu mehele saavad. 1680 kaebatakse Pülistvere kirikukatsuse protokollis, et Kõo uduallikasse Issanda ihupäeval rahaohvrid viiakse. Kui raha põhja vajub, on see paha märk; jääb ta peale, tähendab see head.

Holzmayeri ütleb, et silmaallikaid ka viinaallikateks hüütakse (Osiliana, l. 29). Lugu omeli nii, et mitte iga silmaallikat viinaallikaks ei nimetata. Viinaallikad on rahva arvamise järele ennemuiste viina välja keenud, mõduallikad mõdu. Iseäraliku juhtumise kaudu muutus viin veeks, mõdu niisama. Ainult vana aasta ööse ehk jaaniööse kell 12 usub rahvas viinaallika veel silmapilguks viina voolavat, kuid vaevalt saada surelik enam kallist märjakest kätte.

Niisugune viinaallikas leidunud muiste Kuusalu Turje keldrist. Ka Voltveti Kärssa allikas voolanud viina välja. Kui aga saksad allikale vahid juure pannud, muutunud viin veeks (Kodused jutud, 27).

Leitakse veel mõnenimelisi allikaid, näituseks umballikaid, kuid neist ei maksa enam iseäralikku liiki teha. Haibas on hirmuallikas; see saanud nime sellest, et sinna sõja ajal põgenedes kolm tüdrukut uppunud; Mihkli Karinõmme koka allik saanud nime sellest, et seal kokk allikale viidavad annid enne keetnud (Jung, Muinasaja teadus, III, l. 189). Väga paljudes allikates usub rahvas rahakatlaid olevat, nii ka Viljandi kuulsas siniallikas.

Igast allikast ei oodata tervisele tulu. Rahvas tunneb mõnda tervisele kahjulikkugi allikat. Viljandi siniallikast näituseks teatakse, et see joojatele tiisikuse anda. Palmi allika vesi teeb rahva arvamise järele kurgu haigeks. Sellegi pärast viis rahvas kahjulikkudelegi allikatele anda, lootuses, et need siis ohverdajatele kahju ei tee. Öigemini ütelda, viidi anda allika haldjale, sest rahva arvamise järele elas allika põhjas vete ema, jumal, allika vaim, haldjas ehk mis nimi talle anti. Talve algusel uinus see nii-ütelda talveunile, Kreutzwaldi teadmise järele ärkas ta aga peetripäeval, 22. veebruaril, uuele elule, mis pärast sel päeval iseäralikku kohinat ja sahinat kuuldus. Sel päeval viidi allikatele hommiku vara „Peetri päeva hommiku annet“ (Der einf. Esten, lk. 76—77). Muidu räägib rahvas veel, et Vanaisa sügisel sooja kivi ja kevadel külma kivi allikatesse heidab; need kivid muudavad siis allika vee kas leigeaks ehk jahedaks.

Võimata kõiki ohvriallikaid nimetada. Nimesid leidub Jung, Muinasaja teadus II, l. 185, 204, 224, III, lk. 25, 67, 68, 77, 78, 92, 95, 132, 137, 153, 182, 189, 191, 196, 200, 202, 211, 218; Osiliana, l. 28—29.

Igatahes jääb tõeasjaks, et meie kodumaal mõnda tervisevee allikat olemas ja muistne rahvas ohverdades mitte hoopis asjata neilt abi ei lootnud. Paraku ootavad meie terviseallikad ikka veel teaduslikku järelekatsumist ja teenitud ausse pääsemist. Võõra maa terviseallikaid tuntakse meil paremini kui kodumaa samasuguseid, mõjuvamaid lätteid.

Kaevudele ohverdati vanemal ajal tihti. Noorikut ja noorest abielumehest räägib vana rahvas, et need hõbevalget pidid kaevu viskama. Sagedasti ohverdas noor abielupaar hõberaha. See ohverdamine tegi rahva arvamise järele kaevu noorepaari kohta heldeks; loodeti, et kaev neile alati tarvilikku vett jagab.

Kaevudesse heidetud hõbevalget nimetati „kaevuandeks“. Puuduvad teated, kas hõbevalge vette heitmiseega iseäralikka tseremoniisid ühendati. Lääne-Ingeris lauldi kaevuanni andmisel veel iseäralikku sellekohast laulu (V. Salminen, Länsi-Inkerin häärunot, l. 410—411). Veel kuuleme, et vanasti vahel kaevust vett võttes veepange raha pandud; selle veega pesti silmnägu, lootes, et siis vistrikud näolt kaovad, nägu ei kõõma jne. Ei või nimetamata jätta, et meie päivini ennast pruuk alal hoidnud, ristimisevette hõbevalget panna. Silmnäo pesemine veega, kuhu raha pandud, tuletab ju nõidusekommet meele, kuid seisab esialgu niisama nagu ristimisevee raha ohvrimõtte alusel.

Uue aasta päeval heideti vanasti kaevudesse mõnes kohas soola, lootes, et siis vesi kaevust ära ei lõpeks, ehk et talurahvas ikka tervena püsiks. — Surnupesemise vette heideti hõbevalget, harvemini vaskraha.

Kelch teab, vanasti visatud kaevudesse ohvrid, et sajaks (Liefländische Geschichte, l. 29).

Viimaks tuleb ohvripaikade seas veel lohkusid nimetada, niisugusid lohkusid, mille põhi enam-vähem vett kogus ehk kus alati vett seisis. Tihti vulises allikas niisuguses lohus, vahel aga sünnitas tiik ehk loik lohu. Paistu Missimätta lohus kasvab ainult väike põõsas, mujal aga kasvasid tavalisest hiiepuud lohu ümber, nagu näituseks Võnnu kõstri maa peal. Ohvrid viidi kas hiiepuude alla ehk pandi ka lohu ääre maha. Mõne korra võeti kas allikast ehk lohu põhjast muda ja arstiti sellega teatavaid haigusi, iseäranis paiseid.

Jõesed, järved, meri.

Jõgedele ohverdamisest ei tea me peaaegu midagi rohkem kui mis Gutsloff 1642 kirjutab. Igatahes peeti vanasti mõnda jõge iseäranis pühaks, nagu seda ju ennem nimetatud mitmed pühad jõed tunnistavad. Niisuguste pühade jõgede hulka langeb ka Gutsloffi kirjeldatud Võhandu jõgi, kelle reostamiseks rahvas jõele ehitatud veskit pidas. Hea aja pärast käidi Võhandu kaldal palumas ja ohverdamas. Viljaikaldust ja halbu aegu võis jõe rookimisega eemale hoida. Gutsloffi väite järele valitses niisamasugune arvamine sakslaste ja lätlaste hulgas. Üks vana lätlane ütelnud, et jõe abil müristamist võib saada, millal iganes soovitakse. Taheti halba ilma, visati midagi roojast jõkke; sooviti head ilma, roogiti jõge. Teine taat jutustas Gutsloffile, korra uppunud kolm paari härgi jõkke. Kohe alanud kange lumesadu ja pakane. Teisel päeval tõmmatud härjad veest välja — ilm varsti hea (Kurtzer Bericht, l. 24—26, 32—34). Holmberg tähendab, et ilm alati paremaks moonduv, kui palveta, mitte ohvri näol, vette sattunud loomad veest välja võetakse (Die Wassergottheiten, l. 81—82).

Võhandu jõest usuti Gutsloffi järele veel, et ta tuleviku ilmu võis ilmutada. Pandi mõrrad vette ja vaadati, kas soomustega või soomusteta kala mõrda sattus. Ilmus kolm korda järgemööda soomusteta kala, kardeti viljaikaldust ja ohverdati laps. (Kurtzer Bericht, l. 209—210.) Endist jõele ohverdamist tuletab meele viis, Läänes õngele minnes enne õngitsemist leivatükki jõkke heita. Ka jõkke ja ojasse sülitamine enne joomist sisaldab eneses ohvri mõlde.

Viru Pühajõesst jutustab rahvas, et vanasti vanad tüdrukud täie kuu ajal kuuvalgel ööl sealt vett võtnud, kaldal olevate puude otsa roninud ja endid seal vihelnud. Arvatud, et vihtlemine Pühajõe veega täie kuu valgel kõik halbtuse neist kaotab, nad meestele kohe meeldivad ja mehele saavad. — Jõele ohverdamist olen veel Mihkli kihelkonna Veltsa jõest kuulnud, ehk küll muidu seda jõge pühaks ei peeta. Jõele ohverdatakse kärnade, vistrikute, paisete pärast. Kärnu ehk vistrikka põdeja viskab jõkke herneid, kaeru, hõbevalget, raha ja peseb ennast siis jõe veega. Veel hiljuti pesnud ja uhtunud keegi naine oma last selles jões, lootes, et laps kärnadest vabaks pääseb.

Haiguste ajal ohverdatakse vahel jõe ehk oja veele. Võetakse raha, vajutatakse haiget kohta ja visatakse siis raha jõkke ehk ojasse allavett. Ehk jälle vajutatakse 9

villase apiga l kolm korda haiget ja visatakse lapid allavett jõkke ehk ojasse.

Järvedele ohverdamisest puuduvad teated. Üksikuid näpunäiteid leidub küll; need lähevad merele ohverdamisega täiesti ühte. Samasuguseid ohvrid antakse järvedele, samasuguseid meredele, järvele igat hes harvemini, olgu siis, et järv ju enam mere kujul esineb, nagu Võrtsjärv ja Peipsi. Igatahes peeti järvede vett puhtaks; roojastamine tõi roojastajatele nuhtluse kaela; tavalisest rändas rahva arvamise järele järv endiselt kohalt koguni ära.

Merele ohverdasid kalamehed ja muud merel sõitjad. Kalamehed ohverdasid osalt, et head kalasaaki saada, osalt, et õnnetus neid ei tabaks. Kihelkonnas käidi Kõrgelaiul ohverdama hiiepuu juures, mujal anti ohver otsekohe veele. Ju enne merele minekut võeti nootade ja võrkude suitsetamine ette. Peipsi äärsed mehed viisid võrgud sauna ja suitsetasid seal. Seks põletati koldes vanu jalanõusid, viiska, pastlaid, kingi, saapaid. Tõstamaa kalamehed suitsetasid võrkusid mitmesuguse rohuga. Jälle teisal soolati enne merele ehk järvele minekut võrkusid. Niihästi soolamine kui suitsetamine pidi head kalaõnne tooma.

Tarvastust teatatakse, et Võrtsjärve kalapüüdjad esimese kala lõhki lõikasid ja vette tagasi viskasid. Teisal ei lõigatud kala lõhki, vaid visati tervelt vette tagasi; mõnes kohas mitu esimest kala. Hiidlased ja saarlased viskasid merele minnes peotäie soola merele anniks, pikemal teekonnal ka toidukraami, näituseks leiba, niisama valati natuke viina ehk õlut merele anniks; hülgepüüdjad kallasisid mõne tilga viina jääurgastesse. Tormi ajal katsusid saarlased lainete viha mõne korra viinaga lepitada. Ohvritega lootsid ühed head kalasaaki, teised mere vaikimist. Maale tagasi tulles annavad kalamehed meie päivil alati kohe santidele saaki. Santidelegi anni andmises peitub ohvri mõte. Ülepea uskus vana rahvas viinaohvril vee kohta suure mõju olevat, viina ohverdamisest loodeti alati soovitud tagajärgi. Näib, nagu oleks rahva arvates vetehaldjas viina järele niisamasugust maiust tunnud kui ohverdajad ise.

Muidugi mõista, ei austanud esivanemad alguses vett ennast püha ainena, vaid see austamine käis vees asuva haldja kohta. Hilisemal ajal unus haldja mõiste ikka enam ja ohvrite viimisest jõgedele, järvedele, merele jne. paistis nii välja, kui saaks vesi need ohvrid. Mõnel puhul ilmub, et veehaldja kellegist uppunud hingest tekkinud,

tavalisesti ei jaksa praeguse aja ained enam kindlaks teha, mil viisil ühe ehk teise vee haldija tekkinud. Näituseks ohverdati palju allikatele. Võimata kätte näidata, et allikate haldjas kellegist sinna uppunud isikust tekkinud, sest et uppumine allikatesse tavalisesti võimata, olgu siis, et keegi enesele allikas meelega otsa peale teinud.

Vete austamist tundsid vanad liivlasedki. Mitte ainult viina ei ohverdanud nad merele, vaid kalatüdruk heitis saiaagi vette (U. Holmberg, Die Wassergottheiten, l. 189). Ingeri Soome sugu rahvaste vee-austamise kohta annab teateid Novgorodi ja Pihkva peapiiskopp Makari aruanne 1534. aastast. Selles aruandes öeldakse, et Ingeri tshudid, vadjalased ja karjalased palju paganuse kombeid peavad. Inimesed austavad metsi, kiva, jõgesid, soid, allikaid, mägesid, künkaid, päikest, kuud ja järvi. Nad ohverdavad pahadele haldjatele vereohvrid, härgi, lambaid, kõiksugu loomi ja linda (Suomi 1898, l. 174).

M. J. Eisen.

Kriitiline „ilo”.

Anton Tšechov õpetab ühes erakirjas luuletajat: Ära vaidle kunagi arvustajale vastu. Ära protesteeri ka siis, kui ta sind nimetab väärvandujaks ja valeraha tegijaks. Vaiki ning jatka oma teed.

See on ilus õpetus, kohane kõigile kaunishingedele. Arvamisi ja vastuarvamisi kubiseb õhk kirjaniku ümber. Nendele vastamine killustab ja profaneerib just nende arvamiste ja vastuarvamiste sihis. On palju kaunim romantiku usk, et tema lipuni üleüldse keegi ei ulata!

Kuid see askeediline õpetus on elus raskelt läbi viidav. Iseäranis raske siis, kui kirjanik ka eneses tunneb pisara arvustajaverd. Liiatigi ei sünni vabatahtlik martüürium sugugi ühte terve enesekaitse tundega.

Kõige selle pärast lubatagu ka mul vastata hra J. Luiga poolt „Eesti Kirjanduse“ eelmises numbris lhk. 249—275 toime pandud attentaadi peale.

Ma ei taha puudutada hra Luiga kirjutuse esimest poolt, mis ilmus „Eesti Kirjanduse“ 7. numbris. Ka seal oli nii mõndagi asja vaadatud kõvera kuuse otsast, kuid olgu. Sõnu on palju, sõna väärtus on mitmesugune, sõna raskus ja värving nii raskelt määratav. Võib samast asjast rääkida samu sõnu tarvitades ja ometi neid eriviisil rõhu-

tades hoopis isemõju saavutada. Hra Luiga kirjutuse laad ei ole sõbralik, tema esitusviis on erapoolik, ta läheb teatud eesmärgi peale välja ja jõuab ka sihile. Kuid kui ei tooda otsustades ette tõsiasju, siis ei või ka otsuste vastu tõsiasjade abil vaielda. Kõik umbkaudsed meelsuseavaldused on relatiivsed, mida tuleb võtta sarnastena.

Tahan rääkida hra Luiga kirjutuse teisest pooldest. See sisaldab laialivalgivate mõttefragmentide tõenduseks juba miskisuguseid tõsiasjalisi näiteid. Ja ühes sellega on siin juba miskisuguseid puutumispunkte sellele, kes ei lepi kontrolleerimatu meelsuseavaldusega.

Missugune viril, ebaproportsionaalne, fantastiline maailm! Ainus viga: see varjupilt paljastab ka iseenese liig kergelt.

Hra Luiga artikli pealkiri on: „Noor-Suomi-Eesti“. Märkused 10-aastasest „Noor-Eestist“ ja 25-aastasest „Nuori-Suomi“st“. Tõepoolest kõneleb autor oma töö suuremas pooles peajasjalikult ainult nende ridade kirjutajast ja lisaks veel temagi toodangu ühest ainsast teosest. Suurepärane näide hra Luigale nii lähedast proportsiooni ja perspektiivi nõudest! Kaunilt kehastub 10-aastane „Noor-Eesti“ Felix Ormussoni lõbusas isikus!

Agaga enne kui hra Luiga „Ormussoni“ arvustamisele läheneb, annab ta pildi noorema põlve arvustajatest ja eriti jälle nende ridade kirjutajast arvustajana.

Hra Luiga heidab ette noorema põlve nii loova kui kriitilise töö nõrku pooli, ei pane agaga tähele, et seesama noorem põlv üleüldse õieti alles haritud kirjandusliku arvustuse meil on rajanudki ja kümme aastat peaaegu üksi loovat tööd kirjanduses teinud, kuna vahem põlv ebasõbralikult eemalt on vaadanud.

Hra Luiga arvab minu järele otsustada võivat, et „Kreutzwald, Weske, Hurt, Hellat jne. kuni Tuglaseni — kõik ilma vaimlise „bagaashita“!“. Sedasama kordab ta teises kohas: „Vaene Kreutzwald, Kunder, Weske, Kallas, Tõnisson, Reiman jne.“ See on kahekordselt rõhutatud vale. Olen rääkinud („Juhan Liiv“, lk. 31) selge sõnaga ainult 80-te ja 90-te aastate ilukirjanikkude põlvest, nimetades Wilde, Kitzbergi, Jakob Liivi, Tamme, Sõöti, Haava ja Auni nime. Mis on siin tegu Kreutzwaldi, Kunderi ja Weskega, veel vähem, mis on siin tegu Kallase, Hellati või Tõnissoniga?! Niiviisi loetakse trükitud teksti!

Hra Luiga heidab mulle ette, et ma olla kinnitanud, nagu oleks „Eesti Kirjameeste Seltsis töötatud „kristlikus üksmeeles“, kuna kõik teised hästi teavad, et Eesti Kirja-

meeste Selts kukkus just üksmeele puudusel“. Olen jälle („Juhan Liiv“, lk. 32) selge sõnaga kõnelnud sellest, et eespool-nimetatud ilukirjanduslik noorpõlv E. K. S. viimastel aastatel toimepandud „võidupidudel“ täiesti üksmeelselt vanema põlvega kirjanduse asjus toimetas, sest et esteetilistes asjades sugupõlve antagonismi ei tundud. Mis on siin tegu E. K. S. erakonnavõitlustega? Kuid ka niiviisi loetakse teksti, et siis ironiseerivaid märkusi teha.

Hra Luiga õpetab mind, et Ibsen mitte oma mõistust pole kaotanud, vaid kuni „vanaduseni selge mõistuse saatel elas, austatud oma kodulinnas nagu kuningas“. Lubatagu tähendada, et Ibsen oma elu lõpuosa just halvatud mõistusega mööda saatis (v. näit. E. Gosse monograafiat). Kui Ibseni omaksed ja Norra väikekodanlik seltskond „häbi“ pärast seda on salanud ja see ka hra Luigale on teadmata, siis on see hoopis iseasi. Kuid sel puhul ei peaks siis minu vastu mitte olema nii halvaks panevalt õpetlik.

Hra Luiga heidab mulle ette, et olen Juhan Liivi traagika kirjeldusel pidanud kinni harjunud „kannatuse ja haleduse“ meetodist. Olen seda teatud määral teinud sellepärast, et mu töö oli kirjutatud Liivi eluajal. Ükski teine „metood“ ei olnud siis mõeldav, iseäranis ka sellepärast, et miskisuguseid muid andmeid polnud olemas. Hra Luiga enese kirjutus („Päevalehes“) spetsialisti vaatekohalt ilmus ka muidugi mõni aeg pärast Liivi surma. Ei ole miskisugust „automaatilist“ seletust minu Liivi traagika esituses, küll aga püüd kõigi abinõudega hoiduda äärmuseni ära luuletaja haavamise eest.

Hra Luiga juhib asjata „Felix Ormussoni“ abil lugeja tähelepanekut selle peale, kuidas ma „Kalevipoja“ vastu ülbe olla. „Ormussonis“ ei leidu selles sihis mitte midagi. Olen avaldanud kaks pikemat tööd „Kalevipoja“ puuduste üle, mis ei põhjene mitte miskisuguse müütilise „Soome uurija“ arvamistel, vaid enese pikaajalises Kreutzwaldi teosesse süvenemisel. Pettumus „Kalevipojas“ — see on osa noorema põlve traagikast, see on pettumus ühes ta ilusamas illusioonis. Ja seda ei või jällegi kvitteerida mõne halvaks paneva märkusega „Soome uurija“ abil, kelle nimegi ma ei suuda ära arvata.

Ülemal pool on esitatud kõik „tõsiasjad“, mis hra Luigal on tuua minu kui arvustaja vastu.

Pärast seda lubatagu mul iseäranis kindel olla arvamises, et meil just on tarvis liigitavat, külmalt eritlevat ja „akademistlikku“ arvustust — vastukaaluks sellele

andeksandmatule hoolimattusele aine käsitles ja subjektiivsele meelsuse avaldusele, mis ei pane vähemutki rõhku käsitletava tõsiasja tõelise olemuse peale ning mida näit. meil viljarikkalt edustab hra Luiga.

Kuid veel mitu korda enam on põhjust imestust taltsutada selle arvustuse puhul, mis hra Luiga on pühen-danud „Felix Ormussonile“. See on midagi ainulaadilist ja sarnasena haruldaste maitsemiste vald. Võtkem see arvustuslik mesilasesaak vastu järjekorras, milles ta on esitatud!

Romaanis esineb järv, ja ühel päeval näeb laisalt unistav Ormusson aknast vaadates järves valge pilve vastupilti. Hra Luiga ütleb, et see on optiliselt võimata; Ormusson kinnitab aga, et see oli täiesti võimalik, sest pilv oli vastupoolisel taevarannal, ning kujutus vastab peegelduseeadusele.

Hra Luiga imestab, et Ormussoni tuppa paistis nii päike kui ka odamusetäht sisse. Ormusson ütleb aga, et tema toal olnud kaks akent. Kuid vahest ta ei näinudki odamust, ta oli vahest taevatundmises nõrk, vahest meel-dis talle ainult ilus lause?

Hra Luiga protesteerib selle võimaluse vastu, et ümargune järv võiks näida kitsana ovaalina. Hoopis asjatu protest. Kui nägu õieti vee lähedale panna, ei näe isegi mitte ovaali, vaid ainult halli joont. Lihtne optiline katse, mida võib teha kas või veeklaasiga.

Võin kinnitada hra Luigale, et ometi juhtub ran-nas, kus kasvavad kalmused, paiguti ka lahtist vett, kuhu päikese kiired võivad langeda. Samuti võib juhtuda see imeasi, et järvel, kus kasvab paiguti kalmuseid, on liivaseid supelrandu. Ja samuti võib veel öelda, et metsas on tuul, kui mets on madal tihnik. Kuid just sarnases metsas sai Ormusson kokku Marioniga. Ormusson mäletab seda metsa hästi!

Spetsiaalsemad on küsimused: kas võib näha kiili silmi, kas on toonekurel koiv või jalg punane ja kas ei muutu inimese juukse värv valgustusest, iseäranis kui hele päike peale paistab. Kõik keerulised küsimused, millega arvustaja arvab autori õnge saavat!

Selle järele esitab ta matemaatilisi ülesandeid. Alamal minu eraarvamised, mis küll ei tarvitse siduvad olla. Romaani tegevustik sünnib nii umbes 1911.—1912. a. paigu, sest juba siis olid, kui ma ei eksi, Hiina asjad natukene segamini. Ormusson oli meid huvitaval suvel 25, Helene 27 ja Marion 18 aastane, kuigi ta vahel näis

hoopis plikakene olevat. Vahest saab neist teadetest? Muu osa võib arvustaja juba omapead üles leida, nagu näit., et Marion oli Narvast pärit või et suvitajad kord just kella 3—4 paigu jalutama läksid!

Lõppeks aga veel üks sügav probleem: kuis võisid koerad rahulikult magada, kui laps kisendades üle turu läks ja võõrad herrased ilmusid? Tõepoolest, imeflegmaatilisid koerad. Kuid vahest nad hüppasid ometi urisedes üles, kuigi autor seda ei ütle? Aga vahest olid nad päikesepistesse surnud ning lõpulikult vabastunud ümb-ruse lokaavast naeruväärsusest?

Kuid jätkub, jätkub neist näidetest!

Nõnda on kirjandust hukka mõistnud ainult Max Nordau. Meil on selle meetodi järele arvustanud Otto Peterson ja Ado Grenzstein. Nüüd on hra Luiga lisaks tulnud.

Ja ainult sarnaste näituste abil jõuab arvustaja otsusele, et „nõrga ruumilis-nägemuslise inspiratsiooni kõrval puuduvad tal (kirjanikul) tundelised peamotiivid“. Niisuguse meetodi varal tehakse otsus, et kirjanikul „kujurilist taktitunnet ei jätku“. Selle vaatluseviisi lõpulik kokkuvõte on: „Väiklane õhk, tillukene lend, hüplev, mitte lendav mõlgend — fantaasia . . .“

Kuid, kas on sarnased naeruväärt vaevaga esile urgitsetud eksimused ühegi kunstteose olemusse puutunud, — isegi siis, kui nad tõepoolest olemas oleksid!

Et hra Luiga arvustamiselaadile kohast võrdlust leida, siis toogem üks näitus „Don Quijote“ sünniloost. Cervantes laseb nimelt Sancho Panza eesli ära varastada, unustab ise aga selle asjaolu ja räägib eeslist nagu alles olevast veel terveni kuus korda pärast seda. Kui autorile järgmise trüki puhul selle peale tähendati, katsus ta eksitust küll parandada, kuid väsis, puhkes naerma ja viskas käega. Ja nii ei ole selle eesliga veel praegugi asjad korras. Kuid kes eitaks sellepärast „Don Quijote“ kunstiväärtust!

Mistarvis pärast kõike seda hra Luigale näit. veel seda seletada, et on liialdatud tema etteheited minu naturalistliku ja „dekadentliku“ stiili segamise asjus, sest see on sündinud täie teadmiseiga, et saavutada uusi mõjusid, nagu saavutatakse modernis muusikas lõikavate dissonantsidega? Mistarvis seletada, et romaan on kirjutatud täiesti subjektiivses meeololus, mille valgustusel samad nähtused iga päev ise värvingus ja eridimensioonides võivad ilmuda? Mistarvis arvustaja mõtteavaldustes üleüldse veel otsida püüet, erapooletult ainest aru saada?

Võib ainult õlgu kehitada tema artikli lüürilis-pateetilise lõpu puhul, millega ometi ei suudeta maskeerida ülevõlvat õpetlikkust, mida hoovab kirjutus.

Ühes asjas oleme kahtlemata kõik ühte viisi autodidaktid: võimes esteetiliste nähtuste keskel orienteeruda. Uut maitselaadi ei või õpetada, ei või peale sundida, ei või omandada, kui ei ole eeldusi. Esteetiliste ideaalide keskel on juba mõni aeg käimas miski sisemine, nägematu ja sõnuseletamatu põhimurrang. See on suurel määral vägivaldne, näiliselt loogikatu ja siinamaalsete „stiili“-mõistete vastu sõdiv. Selle teadlikku mõistmist ei või kellelki nõuda, iseäranis aga inimestelt, kellele eluline, vaba ja värske vaim orgaaniliselt juba võõraks hakkab jääma (kuigi nad ise küll otse vastupidist arvavad!) Ja hra Luigat eraldab kahtlemata ülepääsematu kuristik, täis surnud „tõdesid“, „rahvaluulet“, „müstikat“ jne., sellest uuest „tõest“, „rahvaluulest“ ja „müstikast“, mis praegu on aktuaal, tegev ning loov.

Lõpulikult pean tunnustama: ma ei saa aru hra Luiga arvustusest, ei saa aru tema toonist ega ta kirjutuse laadist, ei saa aru põhjustest, mis on inspireerinud ta ägeduse. Ja lähemalt selle üle järele mõeldes leian, et see on õieti lohutav asjaolu.

Fr. Tuglas.

Eesti põllumehe veiste nimed.

Oma ameti ülesandel kodumaa Eesti põllumehe karjasid tundma õppides olen nagu mööda minnes ühe küsimuse peale sattunud, mis meie rahva kultuurast väikse pildi annab. See küsimus on nimelt, missugused nimed meie rahvas oma veistele on pannud ja praegu paneb.

Need mitu tuhat veisenime, mis mulle ette on juhtunud, sunnivad otsusele, et meil veisenimede valikus umbes niisamasugused voolud on, nagu inimeste nimede valikuski. Oli aeg, kus meil oma endised nimed unustatud olid ja nende asemele kõige moodsamad võõrad nimed pandi, mida isegi välja ütelda ei osatud ega suudetud. Sedasama leiame ka veiste juurest, kuid selle vahega, et moodsad nimed, mis veistele pandi, suuremalt jaolt eriliselt veisenimed ei olnud, vaid inimeste nimed, kuna inimestele ikka inimeste nimed pandi. Kõige uuemal ajal, mil inimeste nimede panemise juures jälle vanu algupäraseid Eesti nimesid on hakatud tarvitama, näeme sarnast nähtust

ka veisenime panemisel: tuletatakse meele vanad Eesti veisenimed ehk luuakse nende puudusel sellelaadilised uued ja võetakse tarvitusele. Kahjuks on aga vanade Eesti veisenimede arv, nagu allpool näeme, kaunis väike, vististi ei olnud meie esivanemate karjad suured. Kui praegu mõni suurema karja omanik, kellel ühearvaline (ühte tõugu) kari, kõigile oma loomadele vanu Eesti veisenimesid tahaks anda, siis oleks see raske ehk võimata: nimesid tuleks kas üleüldse puudus ehk ei jatkuks nimesid, mis ühekarvalistele (näit. punastele) kõlbaksid. Viimase põhjusega võiks osalt, minu arust, ka neid paari naljakaid nähtusi seletada, mis paarist Viljandimaa karjast leidsin. Nimelt oli ühes karjas 23 Maasikut. Maasik I, Maasik II jne., kuna teise karja omanik pea kõigile oma punastele lehmadele Punik nimeks oli pannud ja selle juure lisanud vahet-tegevaks lisanimeks isiku või koha nime, kelle käest või kust ta lehma oli ostnud. Nõnda oli selles karjas leida: Holstre Punik, Tarvastu Punik, Vastemõisa Punik, Kõpu Punik, Viiratsi Punik, ja edasi: Silgu Punik (kellegi Silgu nimelise isiku käest ostetud), Tohvri Punik jne. Kuigi sarnased nimed oma jagu „loomulikud“ on, lähevad nad siiski raskeks.

Missugused veise-nimed meie rahva juures praegu tarvitusel on, seda näeme allpool-toodavast nimekogust, mis ma umbes 4000 nime hulgast, mis laialt üle kodumaa kogutud, kui vanemad ja algupärasemad välja olen võtnud. Olen katsunud neid ka nende sisu kohaselt salkadesse jaotada.

I. Nimed, mis loomale karva järele on antud:

1. Lehma nimed: Punik, Tõmmik (tõmmu karvaga), Vaalik (valge), Mustik, Kүүidik (kүүtselg), Ristik, Kirjak, Kriimik,¹⁾ Päitsik, Tähhik, Kulles (kullakarva), Vöödik (vöödiline), Jutik, Laudik.

2. Pulli nimed: Punu (punane), Ristu (kirju), Pugal²⁾ (valgete külgedega), Vall (valge), Kõll (kollane ehk valkjaspunane), Mustu (must), Lauk (valge otsaga), Päits (valgete kriipsudega, päitsed otsa ja põskede peal), Kiri, Täht, Kүүt, Kriim¹⁾ (kriips üle nina ehk nāo).

II. Lehmanimed, mis puudelt, lilledelt ja marjadelt võetud:

Vaarik, Saarik, Sirel, Toomik, Pärnik, Murel, Palmi, Lehhik; Lillik, Mirdi, Nupu, Nupik, Öilmik, Puju, Mooni,

1) Murdes: Riimik ja Riim.

2) Pärnumaal ja Tallinnamaal tarvitatakse mõnes kohas pugall lehma nimeks. J. M.

Roosik; Maasik, Lillak, Paluk, Õunik, Õuna, Sõstrik (Sõster), Sitik.

III. Leidub nimesid, mis loomale sündimise aja järele (nädalapäevad, aastaajad, päevaajad) on antud, nagu: Eesik ehk Esmik, Tõõsik (Teisik), Kolmik, Nelik, Reedik, Poolik, Pühik; siis: Talvik, Suvik; siis: Näarik, Jõulik; ja: Päivik, Öödik, Koidik, Hämari, Eha.

IV. Nimedest, mis looma keha elundid ja iseloomu näitavad, olen järgmised leidnud:

Lehmad: Nudi, Köversarv, Väike, Siidik; Kaunik (kaunis lehm), Metsik (metsiku iseloomuga), Tuulik (tuulepea), Hellik ja Armas.

Pullid: Mait.

V. Viimasena nimetan seda osa ettejuhtunud veistenimedest, mis lihtsalt inimeste nimed on. See osa oleks endistest palju suurem. Kuid kõiki neid inimesenimesid siin üles lugeda, mida rahvas veiste jaoks on tarvitama hakanud, oleks mõtteta ajaraiskamine, sest paljud nendest on nii juhtumisi võetud, et neid mitme tuhande looma juures kõigest üks ehk kaks korda ette tuleb. Nii-sugused on näituseks: Miralda, Ada, Floora, Vendula, Gabriele jne. Kuid nimetamata ei või jätta neid, mis nõnda-ütelda päris kodanikuõiguse on saanud. Nendest on, nagu näha, kõige rohkem ja laiemalt armastatud lehmade nimed: Tooni, Nelli, Meeri ja Milla ja pullide nimed: Mats, Siim, Miku, Jaak, Nimrod, Juku, Cäsar, Prints, Bruno ja Ott.

Lõpuks olgu nimetatud veel mitmed enam ettetulevad nimed, mis ei karva järele ega inimese nimedele järeleaimatult pole antud; need on: lehmadel: Maara ja Pärl ja pullidel: Mars, Paater, Kosmo, Esmo, Pühal ja Tõiss. Viimased kolm peaksid, nagu vanemad inimesed teatanud, vanaaegsed Eesti nimed olema.

Eelpool-toodud veisenimede sorteerimisel tegin väikse ülevaate ka selle kohta, kui palju ja kus pool ühte või teist nime on tarvitatud. Selle juures leidsin, et Maasiku nime kõige sagedamini ette tuleb, siis järgnevad Punik, Õunik, Lehik, Lillik j. t. Kõige sagedamini kuuldu neid nimesid Viljandimaal, kuigi nad üle maa (nii Liivi- kui ka Tallinnamaal) ette tulevad. Iseloomulikuna paistab veel see, et vanadest Eesti nimedest need ära on tarvitatud, mis punastele loomadele kõlbavad, kuna teised koguni harva ette tulevad. Seda seletame sellega, et kodumaa enam arenenud nurkades enamasti punast (ilma kirjata)

karja (Angleri tõugu) on pidama hakatud, kellele karvas väga lahkuminevad nimed ei kõlba.

Kõigi nimede ülevaate juures on näha, et meie rahval päris loomanimesid veiste jaoks liiga vähe tarvitada on ja nendest vähestest ka veel vähe tarvitatakse; kaugelt suuremalt osalt pannakse veistele aga inimesenimesid. Selle juures tarvitatakse kõige uuemal ajal veel tihti isearalise heameelega ilusamaid Eesti nimesid (nii leiame laudast Salmed, Helmid, Lindad jne.), ja kui nendest ei jatku, siis tulevad võõrad nimed.

Vanaaegsed Eesti nimed on rahvasuu tabavalt loonud ehk tarvitusele võtnud: iga nimi on tähendusega, mis loomale passib. Uuem aeg ei ole uusi loomanimesid kuigi palju loonud, ehk kui ongi, siis vähem tabavalt, kui vanad nimed. Igatahes peaksid meie karjapidajad omast karjast inimeste ja kõige pealt kenamad Eesti nimed ära jätma ja selle asemele võimalikult rohkesti Eesti veisenimesid tarvitusele võtma, ehk kui neid ei jatku, uute kohaste loomiseks veidi vaeva nägema.

J. Mügl.

Rüsa ja mõrd.

Meie randlaste elu-olu on võrdemisi vähe tähele pandud, mispärast randlaste tegevusesse puutuvad teadetihti ühekülgsuse all kannatavad ja mitmesugused ebakohased kirjeldused ajakirjandusesse teed leiavad. Isegi nende igapäevastele tööriistadele antakse tihti niisugused nimed, millest randlane aru ei saa, missugusest asjast kõne on. Ei saa salata, et siin suur osa süüd üksiku koha murde peale langeb, sest üht ja sama asja nimetatakse laialdasel Eestimaa ranna ulatusel väga mitmet viisi. Kirjanduses peaks aga siiski kindlat sõnakuju tarvitama, mis rohkem üleüldisem.

Need read tahavad paari sõna peale tähelepanemist juhtida. „Postimehe“ käesoleva aasta 161. nr. is ilmus teade Piirisaare kalameeste võrkude võtmise üle sõjaväelistele. Kalamees J. Muutra õiendas pärast seda teadet ja tähendas, et sõjaväelised soovitanud kalameestele, et need igaüks ühe **riba mõrdu** müüks.

Teates tähendatud **riba mõrdu** ei anna rannainimesele õiget ettekujutust asjast, sest suurem hulk randlasi, iseäranis Soome lahe lõunapoolsel rannal, tunneb **mõrda** kui vitstest punutud korvitaolist neeluga kalapüügriista,

millega jõest ja jõesuust kalu püütakse, püünist enamasti kaldalt sisse pannes. Arvatavasti ei olnud Piirisaarel tegemist mitte niisuguste mõrdadega, vaid rüsadega, s. o. niidist ehk lõngast võrgutaoliselt koetud, mitme neeluga kalapüügi-riistadega, mis kaugemale merde ehk järve ankrutega, vahest ka teivaste vahele pannakse, nii et rüsa juurest pikk tiib (võrk) kalda lähedale ulatab.

Randlane Soome lahe kallastel Eesti osas teeb kindlat vahet rüsa ja mõrra vahel. Rüsa on võrgust valmistatud suurem ja keerulisem, mõrd vitstest punutud väiksem ja õige lihtne kalapüügi-riist. Sama vahet teeb nende kalapüügi-riistade vahel ka Wiedemann (I tr.): rüsa — Fischkorb, Reuse (aus Netzen); mõrd — Fischreuse, Fischkorb (aus Ruten). Ka Soome keeles on rüsa (*rysä*) harilik võrgust valmistatud kalamehe püünis, kuna mõrd vitstest on tehtud [*merta* — *мережа* (*viisoista tehty*)].¹⁾

Võib olla, et Peipsi ääres lõngast koetud rüsa tõesti mõrraks nimetatakse, mida iseäranis see laseb oletada, et nii just kalamees ise kirjutab, kes igapäev püünisega tegemist teeb. Nähtavasti tarvitatakse siis seda sõna laensõnana. Heinemann tarvitab omas Balti mere kalapüügi olude kirjelduses (Гейнemannъ, Рыболовство на Балтійскомъ морѣ) alati rüsa tähenduses мурда. Autori seletuse järele olevat esimesed rüsad Balti merele Venemaalt Tveri kubermangust toodud. Vist nimetatakse kalapüügi-riista Ostaschkovis мурда'ks ja sealt on ka ehk peipsiäärsed eestlused nime omandanud rüsale. Kodumaa Soome lahe randades on selle kalapüügi-riista ainukene nimi rüsa: räime rüsa, angerja rüsa, suurekala rüsa, missugune nimetus talle ka peaks jääma, iseäranis juba sellepärast, et ta Soome keelega ühine on. Rüsa oleks siis võrgust tehtud ja mõrd vitstest punutud kalapüügi-riist.

Lõpuks tähendaksin veel riba kohta, et randades mitte riba, vaid ribi tuntakse, millele Soome keeles rivi vastaks. Nimetust ribi tunneb ka Wiedemann samas tähenduses: ribi on 5–10 võrku, vahest ka veel rohkem, mis ainadega kokku seotakse ja kokkuseotult ühte kohta merde lastakse.

Murdes tarvitatakse vahest ribi asemel ka rivi.

G. Vilberg.

1) A. F. Ringvall ja P. Kijanen, *Suomalais-Veneläinen Sana-kirja*.

Tehnika erisõnad.

Muutunud olud lubavad loota, et meil võimalikuks saab omakeelseid ameti- ja tehnikakoole avada. Seal puutume meie kokku täieliku uudismaaga. Tehniliste tööde alal ei ole meil üleüldse raamatuid olemaski. Meie rahvas ja kirjandus ei ole suutnud oma lühikesel edenemiseajal veel nii kaugele jõuda, et tarvidus oleks tekkinud mitmesuguste tehnikaraamatute järele. Nimetatud tarvidusel on muidugi sügavad majanduslised juured.

Kuna meil tööstus täiesti puudus ja praegugi puudub, siis ei olnud muidugi tarvis ka kirjandust selle üksikute harude kohta. Ei olnud meil ka mingit lootust raamatute kaudu tehnilisi teadmisi õpetada, sest et meie keelel õpetamiseõigus puudus.

Nüüd, kus kivine kaas meie majanduse ja poliitika-elu edenemise pealt ära on veeretatud, hakkab meie jõud ennast igal alal võimsamalt ilmutama. Aeg oleks sellepärast siis ameti ja tehnika erisõnade (termini technici) kokkukogumisega algust teha. Seniajani on meil kiirelt üksteise järele ilmunud matemaatika, geograafia, arstiteaduse ja keemia sõnastikud ning mitmed teised on teoksil, nagu botaanika, usu-, õigus-, loomaarsti-teaduse sõnastikud.

Tehnika sõnu tuleb koguda ja välja töötada võimalust mööda kõigi tööstuseharude kohta: seebikeetmine, nahaparkimine, ketrus, lakkide ja määrte tegemine, õlide ja tõrva ajamine; vildi-, tiku-, klaasi-, harjasetööstus . . . Peale selle veel tähtsamate ametite sõnad: sepa, sadulsepa, rätsepa, kingsepa, kudumise, puusepa, raamatukõitmise, ehituseoskuse j. t. erisõnad. Sõnu tuleb töökodadest, vabrikutest ja tehastest koguda. Üleskirjutajad peavad tehnika- ja ametiharusid tarvilisel viisil tundma. Asja kergendavad veel suurel hulgal tekkinud ametiühisused, kelle liikmed sõnade korjamises palju abi võivad anda. Meist on vist igauks näinud suuri tehnikaharude erisõnastikka. Need kõik on olemas suurematel rahvastel; meie töö ootab aga alles tegijaid. Kokkukogutud sõnad saavad näitama, kui suur on see ainetehulk, mille meie tehnoloogia sõnastiku aluseks saame panna.

Muidugi saab pärastine töö olema kokkukogutud andmete põhjal ning täiesti iseseisvalt uusi sõnu juure luua, niisamuti ka tehnika ja käsitööde raamatute kirjutamine ja trükkimine.

Lõpuks pean ütleva, et üksinda tehnika sõnade kokkukogumisest veel küllalt ei ole, vaid peab just aineid selle kohta koguma, missuguses seisukorras on meie maa tehnika (tööstus), et kultuurhiloorilist pilti meie olemasolevast tööstusest saada. See peaks aga peajasjalikult arvustikulise maa-uurimise töökavasse käima.

Joh. Kool-Eestivend.

Keel ja kiri.

Sõna „üle“ tarvitamisest.

Linna uulitsal käies näeme sagedasti kaupluste akende ja uste peal paberilehekese, kus teada antakse, et pood on siit NN uulitsale „üle“ viidud. Seal kuulutab käsitööline, et ta oma töötoa sealt ja sealt uulitsalt sinna ja sinna uulitsale ja majasse olla „üle“ viinud, jne. jne. Kellest või millest need kauplused ja töökojad kõik „üle“ viidakse, see jääb muidugi ärisaladuseks. Kui aga meie loetavamad ajalehed teatavad, et . . . „stratogeegilistel põhjustel oli meie sõjavägi sunnitud eesliinilt tahapoole üle minema“ („Päeval.“) . . . „et maapäev volitatud on rüütelkonnalt kõiki üleandmise alla käivaid asju üle võtma“ („Tall. Teat.“ nr. 191), . . . „et vastasel korda läheb sõjategevust meie maa peale üle tuua“ („Postim.“ nr. 193) jne. jne., siis on see liig. See riivab meie keeletunnet, rikub selle omapärasust. Neis lausetes esineb see, mis on võõras keeles mõeldud ja Eesti keeli üteldud. Eestlane aga kõneleb ja kirjutab, et strateegilistel põhjustel oli meie sõjavägi sunnitud eesliinilt tahapoole minema, — et maapäev volitatud on rüütelkonnalt kõik kindlaksmääratud asjaajamise oma kätte (. . . oma hoole) võtma, — et vastasel korda läheb sõjategevust meie maale tuua jne. jne. Aga mitte üksi ajalehed ei patusta Eesti keele vastu, vaid ka suur hulk linnainimesi. Meie tarvitame sagedasti seal, kus millegi asja muutmise, vahetamise või ühe käest teise kätte minemisest jutt on, „üle“ sõna, mis pole sarnasil juhtumisel sugugi Eesti keele kohane. Tallinna rahva-ülikoolis räägib Eesti keele lektor: „Mina olen nüüd sõnaõpetuse lõpetanud ja lähen lauseõpetuse peale üle.“ Mispärast mitte: Ma olen nüüd sõnaõpetuse lõpetanud ja algan lauseõpetusega. „Vanemuise“ saalis, kongressil, kõneleb kooliõpetaja: „Kui emakeele lugemine selge, siis võib Vene keele peale üle minna.“ Õige oleks: Kui emakeele lugemine selge, siis võib Vene keelega alata (. . . hakatust teha).

Läheme maale — sinna, kuhu võõraste keelte mõju veel pole ulatanud. Seal ei räägita mitte: Rukikott on vaja rehealt veskile „üle“ viia. — Hobune tarvis koplise koju „üle“ tuua. — Juhan kolis Sepalt Napale „üle“, vaid „üle“ sõna tarvitatakse, kui eessõna, omastava käände (genetiivi) ees. Näit. „üle mäe, üle jõe, — üle mägede, üle jõgede.“ jne.

Ehk, kui tagasõna — määrsõna tähendusega — seestütleva käände (elatiivi) taga. Näit. „Mullikas on vasikast üle“ (on tugevam). „Läksime jõest üle“ jne. Määrsõna tähendusega: „Vihm jäi üle.“ „Parem hüva rooga üle jätta, kui vatsa revestada“ (vanasõna). „Ta on enese üle annud“. See tähendab: ta on hukka läinud, ei kuula kellestki, ei hooli seadustest, ei seltskonna nõuetest, vaid toimetab oma volil — üle keelu. Rahvas kõneleb veel „üleloomisest“, mis aga mitte puhas rahvakeel pole, vaid enam-vähem ärimeeste terminus — ja võõrsilt laenatud. „Üle võtma“ tähendab rahva keeles teist inimest kavalusega ekspluateerima; teiseks, vanema kombel noomima. Aga need kõik on uuema aja tooted, mida vanem keel ei tunne. Uues Testamendis (Paul. r. Rooma r. 1,26) loeme: „Sellepärast on Jumal neid üle annud“... Siin pole aga mitte selle „üleandmise“ peale sihitud, mis meil nüüd ajakirjanduse kaudu käsitatav on, vaid mõeldakse mahajätmist, äraheitmist, nagu seda ka praegu rahvas tarvitab.

Lõpul pööran veel tagasi meie ajalehtede juure: need kubisevad keelevigadest. Toimetustes istuvad Vene koolist tulnud nooredmehed, kes on Eesti grammatikaga vähe tuttavad. Nemad korraldavad rutuga sõnumid, mis on keeleliselt nii vigased, et eestlane, kes võõraid keeli ei mõista, neist iga kord aru ei saa. Tõlkimisel ei hoolita meie sõnajärjestusest, — sihitust tarvitatakse võõriti ja vääral kohal. Ajalehti loeb aga rahvas ja võtab neist halba eeskujut; ta hakkab nõnda kõnelema, kuidas must valge peal trükitud. Sellepärast julgeme nõuda, et meie ajalehed enam rõhku paneksid õige ja kauni keele peale. Ei või ikka sellega vabandada, et tööd palju ja aega vähe. Siin peab nõu leidma! Eesti keel on ammu seda väärt, et me püüaksime teda õieti kõnelda ja kirjutada.

A. Ploompuu.

Kirjandusline ülevaade.

Marie Under: Sonetid. „Siuru“ kirjastus Tallinnas MCMXVII. 62 lhk. Hind 2 rbl.

Arthur Adson: Hengo palango. „Siuru“ kirjastus Tallinnas 1917. 46 lhk. Hind 2 rbl.

Siuru I. Kirjanikkude ühingu „Siuru“ kirjastus Tallinnas 1917. 152 lhk. Hind 5 rbl.

Friedebert Tuglas on Viljandis 10. novembril „Siuru“ õhtul kõne pidanud, milles ta „Noor-Eesti“ teeneid hindas ja „Siuru“ sihtisid valgustas. „Noor-Eesti“ on meie kirjanduse Euroopale avanud, Euroopa on võimsa hooga Eestisse tunginud. „Noor-Eesti“ on tõdesid kuulutanud, mis mujal juba ammu maksivad, on meie kirjanduses uusi mõisteid ja aimeid elama pannud. Seks otstarbeks liitusid kokku kooliõpilased, keda idee kandis, ja sellest liidust tekkis „Noor-Eesti“ ja lõi siis kirjanduse-elus murrangu.

„Näib nii, et sel maal vaimlisi murranguid mitte suured poliitilised parteid ega mõjuvad ühiskondlikud kihid ei ole kutsutud korda saatma, vaid üksikud harvad inimesed, kel aga kõigi miinuste puhul üks plus leidub: vaimustav idee ning tahtjõud. Nii oli lugu selle kooliõpilaste rühmaga, kes panid aluse „Noor-Eestile“, nõnda on lugu selle väikse salgaga, kes on end ühte liitnud „Siuru“ nime all.“

Nii ütles „Sakala“ järele Friedebert Tuglas 10. novembril Viljandis. Sellele tahaksin ma ainult juure lisada, et suured poliitilised parteid ega mõjuvad ühiskondlikud kihid kunagi mitte kutsutud ei ole olnud kirjanduslisi murranguid korda saatma, vaid ainult üksikud harvad inimesed. Aga vähem kokkuliitumise teel, vaid üksi. Mida rohkem üksi, seda paremini.

Mõte, kooperatiivselt kirjandust teha, tuleb iseenesest, kui need üksikud harvad inimesed üksi end mitte küllalt tugevad ei tunne olevat. Nad liituvad siis ühte ja panevad ühistegelise kirjanduslise produktsiooni käima.

Kooperatiivne tegevus sel alal tingib muidugi ka asjaajamise viisi. Astutakse koosolekuks kokku, harutatakse läbi, missugused alad käsitlemise alla tuleksid võtta, missugused vallad korraldamata, missuguseid sammusid tuleks astuda. Siis teab igaüks, mis sihis tal tuleb töötada.

Iseseisev ja suur kirjanik ei pea teistega nõu, vaid määrab oma töö ise ära. Kooperatiivse kirjanduse kaudu saab ka selgeks, mispärast tema alati mingis ettemääratud, kokkuräägitud sihis liigub. „Noor-Eesti“ oli oma lipu peale kirjutanud „Euroopa“ ja võttis sealt kõike, mis kätte juhtus. „Siuru“, kui kõrgem aste, hakkab juba valima. Ta on leidnud, et erootika põld alles üsna söödis on, ja kontsentreerib end selle põllu kultiveerimisele.

Leiti, et armastuseväljal mitmet sugu rohtu võib kasvada. Need taimed, mida senised luuletajad seal kasvasid, ei pakkunud suurt väljavalikut. Ja otsiti teisi, uusi, mis armuvälja kirjumaks teeksid; üleüldse soovitakse seda pinda intensiivsemalt harima hakata.

Nii siis võetakse *Sympathia domestica* ja *Erotica pudica romantica* asemele *Erotica nuda naturalistica*, *Voluptas neurasthenica* või väiksel mõõdul koguni *Erotica exotica perversa*.

Alguse teeb Marie Under oma „Sonettidega“.

Kui Phryne Piræuses kogu Atheena silmade all enda alasti võttis ja suplema läks, siis kutsus ta seega kõiki oma kaunidust vaatama. Tema kaunidus oli nii suur, et tema järele jumalanna kujusid raiuti. Ja Hellase kaunidusekultus tegi selle suplemise võimalikuks. Aga siiski oli ta samm, mis niivõrt tähelepanekut äratas, et ajalookirjanikud tarvilikuks pidasid temast meile teatada.

Marie Under läheb veel natuke kaugemale. Ta ei kutsu mitte vaatama, vaid koguni pealt vaatama. Mitte oma ihu raidkujukaidust, vaid oma ihu funktsioonid:

„Kui kaisutuste kires keerles kehal
Üks veetlik viirg löi rütmis ühte meid —

Kuis maitseslme maiustusi häid!
Siis kainestust tõi ootamatalt eha.*

See siin ei ole mitte ainult *avant cela* ja *après cela*, vaid ka *pendant cela*! Ja seda viimast kirjeldada võtta ei ole kõrge kunst seni veel mitte sõandanud, või kuigi kunagi, siis õige teistsugusel viisil.

Marie Under on meie Marie Madeleine, kes enesest armastab laulda;

„Ich hab' meiner Sinne Brand gekühlt
in aller Laster höllischer Schar,
es hat mein sündiger Mund gewühlt
auf manchem lechzenden Lippenpaar...“

Ka meie Marie nimetab end hea meelega Maria Magdaleenaks, kuna tema patukahetsus aga niisama väike on, nagu nimetatud Saksa renommeeriva naisluuletaja juures.

Marie Under renommeerib niisama, nagu tema Saksa eeskuju. Ta imetleb oma ihu, jumaldab oma liikmeid ja palvetab oma tualeti ees. Ta on kõigea varustatud, mis peenendatud armastuseks tarvis läheks: hellusega lillede ja lindude vastu, looduse ja interjöörü värvievuste tundmisega ja selle raffinemendiga, mis „julget, kaunist pattu“ garanteerib.

Kuid see kipub ühekülgeks minema, kui see kõik ainult ühe sihi poole koondub, nimelt Astarte kultuse poole.

Luuletaja on aga Marie Under tingimata. Tema sonettides on kõrgel määral ilutunnet, sõnapainuvust ja meloodiat. Pildid on algupärased ja vaimukad, ning soneti vorm hoolitseb kõrge stiili eest.

Adsoni „Henge palango“ keerlevad ka pea täielikult erootika ümber. Need Võru murdes hoolsalt ja tundega tehtud luuletused on aga süütaamad ja hoopis nooremad kui Marie Underi omad. Neis kõneleb palju vaimustust ja noore mehe tänutunnet selle vastu, kes teda vääriliseks on pidanud, end armastada lasta. Sümpaatlik, kuid ilma suurema iseäralduseta. Konfidentsid, aga ilma poosita, mis poolehoidmist võidab. Sagedasti aga ka labane „Naturbursch“, kes õnnelik on, et suurtsugu daam teda valgustanud ja talle aimu annud mõistetest, mis seni puudunud. Kuid puhas erootika on talle ainult nagu külge poogitud, ta kaldub rohkem psüühilise õrnuse poole.

Ettemääratud erootilises sihis liigub aga juba suurem osa „Siuru I“ kaastööstest. (Marie Under ja A. Adson pakuvad selles luuletusi ülemaalmnimetatud raamatutest.) Henrik Visnapuu on viis „poeesi“ kõitesse mahutanud. (Pagan teab, missugune algupärane vorm see „poeesi“ peab olema?!) Neis „poeesides“ vintseb ta koledasti kõiksugu patuste hilmude käes, „kirg verine luurap ta perän, kui peni joosk takan ja een“.

Ta tahab:

„vast surra ennem, lõppe nagu sõnn
villtõppe kärvaten, kes raipab laugun“,
aga mitte
„nõrkedä su ropel käsil“.

Mõlemad võimalused ei ole liiga kaasakiskuvad, aga *de gustibus non est disputandum*.

Sedasama neurastheenilist erootikat kultiveerib ka A. Gailit, kes väljavalitud ja detailleeritud inetusi jutustab ühest mungast, kes ihade pärast enda lõpuks üles poob. Gailit jälgendab siin Jaan Oksa, kelt „viis kildu“ väikest aimu tema iseloomust pakuvad ja mille seas nimelt üks neist nimetatud vallas eeskujulik tohiks olla.

Isegi Johannes Semper kumardab erootika altari ees, kuid teeb seda õige literaarselt. Tema „Suurlinn“ kõneleb Pierrot' ja Colombina igavesti-korduvast armumängust ja armuleinast, kõneleb aga ka väga kirglikuks üleskrivitud paatoses omas „Küllalt“ niisugusest meeleolust, mis armastuse - ekstsesside järele harilikult ilmumata ei jää. Ainult et selles luuletuses, nagu Visnapuugi „Mõnituses“, Baudelaire'i põlgavat naeratust kopeeritakse, mis kaudselt Siiraku vürsti- ja krahvipoosisid „Vanemuise“ teatris meele tuletab.

Seega võiksime nende autorite nimekirja lõpetada, kes „Siurule“ tema prävaleeriva ilme annavad

Teised autorid on „Noor-Eesti“ ajajärgust pärit. Aino Kallas on peene töö Friedebert Tuglase üle kirjutanud, Friedebert Tuglas ise on ilusa ja õudse allegooria „Taevased ratsanikud“ kirjutanud. Ridala on fragmendi „Taplus“ albumisse mahutanud, mille keelest ma aru ei saa. Johannes Aavik teeb „o“-propagandat pealkirja all „Keele ilo“. Aleksander Tassa on ühe Jõulu-öö müsteeriumi ja mõned esseed saatnud. Mis esimesesse puutub, siis on temas pühalikku paatost ja palju nalivset ja igavavõitu dialoogi, on dekoratiivses mõttes näitelavaliselt mõeldud jõulumänguna, võib olla ettekantavgi, mõjuks aga nagu persiflaash. — Luuletavad veel Rudolf Reimann ja Aug. Alle väikseid posthuumseid ja üsna ilusaid asjakesi on albumis Arthur Waldes'i poolt. Richard Rocht'i poolt elevust sisaldav novelletisarnane töökene „Surm“.

K. A. Hindrey.

Vastus hr. J. Sarv'õ arvustuse peale raamatu üle:
А. П. Перли, Числа изъ жизни, вып. I—IV.

Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul jaanuarikuu algusel 1916 on J. Sarv „Postimehe“ nr. 4. järele (7. I. 1916) minu kokkuseatud rehken-duse-ülesannete kogu „Числа изъ жизни“, вып. I—IV arvustanud, ja see arvustus on J. Sarve allkirjaga kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 3. nr-is 1916. a. ja Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatus 1915. a. väikeste vahe-dega ära trükitud. Nende arvustuste vastu on mul mõneski asjas vaielda, aga ajanappuse pärast ei ole see mul tänini võimalik olnud. Teen seda nüüd.

1. Oleks vist õiglasem, mitte üksi raamatu „puuduste juures pikemalt peatada“, vaid nende „heade külgede“ juures niisama kauagi, ehk mõlemate juures just nii kaua, kui seda tarvis on, kui palju raamatu sisu seda ära teeninud, aga mitte häid külgesid „ainult nimetada“. Sest arvustus kirjutatakse harilikult lugejatele, kellel endil kas aega ei

ole raamatut põhjalikumalt läbi uurida, ehk kellel nii küps ja teaduse-rikas otsus puudub, kui ta arvustajal peaks olema. Pikkadest harutus- test puuduste üle, kus häid külgesid ainult riivatakse, tekib mulje, nagu peaks arvustaja raamatu kõlbmataks, kui ta ka hoopis vastasel arvamisel on.

2. „Aritmeetilise arvu mõiste ei ole Perli raamatus selge“, tõen- dab J. Sarv, sest tema aru järele ei olegi „üks“ arv. Kas „üks“ arv on ehk mil teel ta arvuks võib saada, selle üle matemaatikafilosoofilisi haru- tusi ette tuua ei ole siin koht, ei ole seda ka tarvis. Ju arvu mõiste laiendamise põhjusemõttel on „1“ arv, ka -1 , -2 ... , iga murd, 0 ja veel palju teisi sümboolseid arvutühendusi, kui üks juba ühtluse põhjus- mõttel, mille kogust iga arv terves arvureas kokku on pandud, arv ei oleks. Sarnaste filosoofilist laadi harutustega ei ole aga algõpetusel tarvis tegemist teha. Lap^s-ele, kes koolis rehkendust ta esimestest astetest peale, esimese 10 piiris, hakkab õppima, on üks samuti ja just niisugune arv, nagu 2, 3, 4 jne. Arvu „üht“ käsitavad niihästi mõiste arenemises kui ka kasvatuses ja jagamises, nagu minagi, teiste hulgas ka tuttavad reh- kendusemetoodikused Lay¹⁾, Hartmann-Ruhsam ja palju teisi. Kui siin millegi üle võiks valelda, siis oleks see ainult filosoofiline vaade arvu „ühe“ peale, millel tegelikult algõpetusega midagi tegemist pole.

Et ma kassi ja koera, ka he looma, kujutamise arvu mõiste vastu oleksin eksinud, ei arva ma praegu veel mitte; ehk näitab seda lahkelt ja teeb tõeks J. Sarv!

3. Arvustuse p. 3 a 2. „Et aritmeetikas ainult konkreetsed ehk nimega arvud on, sellest ei näi Perliil aimugi olevat.“ Millest raamatu- kirjutajal ehk kellelgi teisel „aimu“ on, see ei oleks küll J. Sarve asi; ega tema käes küll vist veel teadusevalla võtmed ei ole, et ta aimeid oma heaksarvamise järele välja jagab, ja ei ole temal ka abinõusid kind- laks teha, millest teistel aimu on ehk mitte. Arvustustes räägitakse harilikult terves ilmas asjalikult asjast; kui meie väikse rahva hulgas keegi hakkab ülbelt ja upsakalt sõnu pilduma, mis asja kohta ei käi, siis on see niisama naeru- kui ka kahetsemiseväärt; igatahes ei ole seesugune viis haritud seltskonnas veel maad võtnud. See puutus ar- vustaja sõnade kuju kohta; tähtsam on muidugi nende sisu. Kui J. Sarv arvab, et aritmeetikas ainult konkreetsed ehk nimega arvud on, siis võib seda ainult teaduses jõleduseks nimetada; niisugust ebatõtt ei tohiks küll matemaatika-kooliõpetaja ja pealegi arvustaja suhu võtta. On ju igapähe teada, seisab ju igas raamatus, et arvu mõiste üks kõr- gematest abstraktsioonidest on. Arv ise on ja jääb nimetaks. Kui meie aga nimedest arvu juures siiski räägime, siis on see abinõu, asjade najal, mis aga arvu mõiste olemusesse ei puutu ega seda ei muuda, arvu mõistet lastele selgemaks teha, nende kehvale mõtlemise- ja ettekaju- tuse-võimule toeks olla. Seda abinõu on ka raamatu kirjutaja rohkesti

1) В. А. Лай, Руководство къ первоначальному обучению ари- метики.

tarvitanud, just esimestest sammudest saadik: Kõiki pilta loetakse muidugi arvu nimetustega (aga mitte, nagu J. Sarv soovitab), 9. leheküljel kui ka kõik ülesanded (lhk. 21 ja järgmised) on nimeliste arvudega! Koguni ütleb J. Sarv enne (lhk. 104, p. 2 b), raamatu häid külgi üles lugedes: Ülesanded on suuremalt osalt protokolliliselt konkreetsed. Otsustagu nüüd ka lugeja ise, kudaviisi J. Sarvel võimalik on nõnda iseenese vastu rääkida, niisugust segu teha! Kudaviisi vahest mõni teine arvustaja arvumõiste arenemise peale minu raamatus vaatab, sellest toon proovi väljavõttes „Земская Неделя“ (Казань) nr. 7. järele 1916. a.: „Arvu mõiste küsimus on üks kõige raskematest ülesannetest, mille lahendamise (разрешение) kallal kõikide aegade suured mõtlejad on töötanud. Selle küsimuse harutamine ei ole tänapäevani veel lõpule jõudnud, aga ta on pea täitsa pädagoogikavalda paigutatud ja ta sisuks on uute teede otsimine, mille najal lapse hing arvu mõistest aru saab ja selle omandab... Lapse hingeelu võib inimesesoo varase põlve arenemise ajalooa võrrelda, sellepärast peab ka arvumõiste omandamine (восприятие) otsekohe ligema ümbruskonna nähtustest välja kasvama ja nõnda täiesti loomuliku arvamise viisi sarnane olema. Sel seisukohal asub ka ülesannete-kogu „Arvud elust“ kirjutaja: arvud on tõesti elust võetud. Ülesanded on elavad ja huvitavad. Kindel järjepärasus on materjaali paigutamises. Kõik see teeb ülesannete-kogu kasulikuks ja tähtsaks raamatuks algkoolidele hulga teiste sarnaste raamatute seas.“

4. Punkt 3 b all seisvate ridade kohta on raske midagi ütelda: need read on nii segased, nii mõtteta, et ei tea, mis J. Sarv nendega on tahtnud ütelda. Vist on ta ka Rooma numbrid arvudega ära vahetanud. Kudas pea arvude rida kaduma on läinud, pea arvude kujud, ja mis arvustaja selle all mõtleb, jääb vist küll aina tema teada!

5. 3 c I. Abimõiste — niisugust tähendust ei olegi olemas; loogikas on küll ülemad ja alamad mõisted tuttavad. II. Summa, „kasvatis“ jne. on täiesti iseseisvad mõisted. Ehk nimetab arvustaja mingi autori teedi oma ütluse tõenduseks? Weber-Wellstein'is, J. Tannery's ja sarnastes paremates töedes muidugi midagi sellesarnast ei leidu. III. Mispärast 11, 12, 13 jne. summadeks tarvis pidada ja 20, 30... 200, 300 jne. kasvatisteks, ja ainult nendeks, on minule täiesti mõistatus. Võib ju iga arvu iga 4 (ehk 7) aritmeetilise tehte otsitavaks arvuks pidada; näit.: $40 = 24 + 16 = 64 - 24 = 5 \times 8 = 120 : 3$. Et aga „Числа изъ жизни's“ arvude rida 11, 12, 13 jne. kui summasid ja rida 20, 30, 40..., 200, 300 jne. kui kasvatisi käsitatakse, kui selleks tarvidus — ja selleks on süsteemis tarvidus olnud — see on J. Sarvel vist kahe silma vahele jäänud; ehk lööb ta lahkesti lahti вып. I, lhk. 35 jj: nr. 1, 2, 3, 4, 5, 11; вып. II: nr. 4, 9, 275, lhk. 73; вып. III: lhk. 7 ja 36, nr. 19, 170, 171 ja vaatab järele.

Kas siis read: $10 + 1 = 11$, $10 + 2 = 12 \dots$, $10 + 10 = 20$,
 $10 + 1 = 11$, $11 + 1 = 12 \dots$, $19 + 1 = 20$ ei ole summade read? jne.

IV. Mis ühega kasvatamisesse ja jagamisesse puutub, on selle vastuse p. 2. all küll öeldud. Jagamise kohta tahan täiendada, et jagamine oma loomu poolest tehete süsteemis korduv mahaarvamine on; $6-1-1-1-1-1-1=0$; ühte võime kuuest 6 korda ära võtta, mida

1) 2) 3) 4) 5) 6)

meie lühemalt jagamise kujul kirjutame: $6:1=6$. See jagamine on esiasjalik, primäärne (v. ka Hartmann, Der Rechenunterricht). Arvu ühe käsitamises lähevad mõnede meetodikuste arvamised lahku, just selle arvu loomu poolest filosoofilisest küljest, aga tegelikust pädagoogilisest küljest on see vahe väga väike. Siin selle üle pikemalt harutada, viiks meid liig kaugele ja võtaks palju ruumi; see oleks ka ainult põhjusmõtete lahkumine, aga mitte raamatu puudus. J. Sarv oleks lugejate ja kuuljate vastu oma kohust paremini täitnud, kui ta enne ennast natuke küsimusega mõne meetodikarämatu abil oleks tutvustanud; sest ka arvustajal peaks niigi palju kohusetunnet olema, kui mitte raamatu kirjutaja vastu, siis kõige vähemalt lugejate vastu, nagu igal harilikul surelikul, et ta oma sõnade eest vastutav on.

V. Mis veel eestikeelsete nimetuste kohta käib, see ei puutu just otsekohe minu ilmunud raamatute kohta, sest et nad venekeelsed on, aga asja enese pärast tähendan, et „kümne“ kavastamine vist küll ju sellegi pärast puudulik nimetus oleks, et arvusid väga mitmes süsteemis (2 kuni n) võib kirjutada ja nad algebraliste tähenduste a, b, c jne. kohta ka hästi ei käiks.

6. I. Punkt 3d sisu on lühidalt kokkuvõetult öeldud „Postimehe“ 4. nr. is, ka punkt d all: ülesannetes peab „1) aritmeetiliste tehete harjutamine ja üldise mõtlemise harjutamine kõrvaliseks asjaks jääma.“ Ja, kui aritmeetilisi tehteid ei pea harjutama ja rehkendamise juures ei tohi mõelda, mis jääb siis veel rehkendamisest üle? Ehk annab J. Sarv selle peale selgema vastuse. J. Sarve järele peab „tingimata“ „abimõistete (1)“, see tähendaks J. Sarve järele: summa, differentsi (vahe), kasvataise ja vahekorra tarvitamiseks ülesandeid harjutama, aga tehete harjutamiseks ei tohi ülesandeid tarvitada. See on segane küllalt. Kudas harjutab koolilaps ennast summa tarvitamises s. o. otsimises, ilma kokku arvamata?

II. Et õpetamist ainult laste eneste tehtud ülesannete varal tsagarjerikkalt edasi viia, nagu J. Sarv seda soovib, sellest küll vist keegi tõsine koolimees juttu ei tee, ei oleks ka võimalik seda läbi viia.

7. P. e kohta: I. J. Sarv ütleb, et „palju vähemaidki nõudmisi (kui vaimu harimine ja tahtmise ja südame kasvatamine) ei jõua Perli ülesanded täita.“ Mis need vähemad nõudmised on, huvitaks mind küll teada, sest sellest ta vaikib.

II. Ehk on J. Sarv mõõtmist arvanud ja ta täiusetippu, millest ta edasi punkt e all räägib? Aga kas siis austatud arvustaja ei ole eeskõnet lõpuni läbi lugenud ja II vihku silmagagi näinud, et ta nõnda pajatab? Seal räägitakse palju mõõtudest ja ühes ükskordühe tabeliga

kasvatamisest ja jagamisest. Ill vihu lõpul tutvustatakse lapsi ka meetri-mõõtudega (muidugi peab see praktiliselt sündima, nagu ülesanded teed juhivad).

III. J. Sarv toob näituse, missugust laadi ülesanded peaksid olema, jätab aga määramata, missugusel astmel ja kui kaua (ehk koguni terve õpeaeg!) sarnaseid ülesandeid peab rehkendama. Aga peaasi: Kas on see tõesti rehkenduse ülesanne: „Mitu akent on su toal?“ Mina kuulen seesugust ülesannet esimest korda. Rehkenduses õpetatakse, et ülesandeks nimetatakse ühe arvu otsimist kahe arvu najal. Kas peab tõesti nii lihtsaid asju arvustajale kordama! Näitusteks toodud ülesannete sisu, kui neid palju oleks, läheks ka hästi labaseks ja igavaks.

8. Lõpuks avaldab J. Sarv p. 4. all soovi, et järgmised vihud tema poolt ülesseatud nõudeid täidaksid. Kahjuks ei leia ma arvustuses ühtegi nõuet üles seatud olevat! Kui need nõuded sarnaseid mõtteid sisaldaksid, nagu J. Sarv omas arvustuses ette toonud, siis tahaksin ennast küll hoida midagi sellesarnast kirjutamast.

9. Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 3. numbris nimetab J. Sarv kõiki alguskoolidele määratud ülesannete-kogusid „viletsateks“, mille seast „Arvud elust“ „mitmestki küljest paremad on“. Kas sõna „viletsaga“ J. Sarv küll kõiki neid raamatuid ja nende kirjutajaid liiga ei alanda, et ennast suureks autoriteediks tõsta?

10. Peale vastuse J. Sarvele pean veel üleüldise märkuse tegema. J. Sarv ei ole kuulajaid ja lugejaid raamatu peajoontega mitte tutvustanud, mis tema kui arvustaja kohus oleks olnud. Ta on raamatust aga vigu otsinud (mis seal, nagu igas inimese töös olemas on) ja neid arvanud leidnud olevat, aga tõepoolest on ta neid sinna luuletanud ehk niipalju üleüldist teaduslikku ebatõtt ja jõledust rääkinud ja segaseid mõtteid avaldanud, et raske on aru saada, mida arvustaja tahab ütelda. Ühe säherduse üleüldise lause asjus pean ma veel paar sõna vastu vaidlema. Punkt 3 d all tõendab J. Sarv, et „mõtlemise harjutamiseks ei ole aritmeetika oma sisukehvuse poolest kuigi kohane“. Ei tahaks uskuda, et J. Sarvel selles poolehoidjaid leiduks; mina olen küll täitsa selle vastu. Oma sõnade tõestuseks toon näituseks teiste hulgast autoriteedi I. Young'i, Chicago professori, vaate (Дж. В. А. Юнгъ, Какъ преподавать математику?): „Matemaatika õppimise kõige tähtsam põhjus: Kui tähtsad ja kallid matemaatilised faktid iseenesest ka on, siiski ei või see tähtsus mingiks tõsiseks põhjuseks olla, et seda õpeasja koolis õppida. Tähtsam, kui matemaatika sisu, on see asjaolu, et ta annab kõige tüüpilisemaid, selgemaid ja lihtsamaid näitusi mõtlemiseviisidest, millel isearaline tähtsus igaühe kohta on. Üheks sarnaseks isearalduseks on meie mõtlemises võime, mõistuses asja seisukorra üle selgust saada, faktidest aru saada, enesele selle üle selget artu anda, mis meie ümber sünnib. Seda hinge võimet tuleb a priori tarvilikuks arvata iga kutscharu edendamisele, aga praktilises elus nõnda mõelda on väga raske asi“ (lhk. 18 ja

järgmised, mis ruumipuuduse pärast siin ette toomata jäävad; keda asi huvitab, võib ju ise järele lugeda). Edasi, lhk. 222: „Aritmeetika, kui mõtlemisetüüp. Kõik, mis üldse matemaatika sihi ja väärtuse kohta on öeldud, käib, tarviliste seletustega, ka rehkenduse kohta niisamasuguse õigusega, kui teiste matemaatikaharude kohta. Esimene ülesanne on mõtlemises kindla tüüpu teadmist anda, oskust ja osavust selle teadmise tarvitamises. See ei käi üksi õpetamise viimaste astete kohta. Ruttu kasvav ja vähe küps laps nõuab põhjalikka meetodide ja viiside muutmist, aga need muutmised käivad rohkem sihi kättesaamise tee, kui sihi enese kohta. Terve matemaatika mõõtmata ulatusel, esimestest arvudest peale, mis lastetoas veel pudikeelel pooliti öeldud, kuni halliks läinud matemaatikuse viimse ohkamiseni, on matemaatikas peaaegu sarnaselt mõtte, aga mitte rutiin, harjunud kord, loomulikult arenev mõtte, mis mõtleja inimese mõtlemisevõimet vabal ja huvitaval kujul harib, aga mitte kramplik ja raske võitlus selle eest, mis üle jõu käib.“ —

Et üleüldiste (nimelt üleüldiste, sest autor ei või nõuda, et kuulajad ja lugejad raamatuga „Arvud elust“ tuttavad oleksid olnud) teaduslike ebatõdede ja lahkumisevate põhjusemõtete vastu keegi koosolekul ehk kirjas pole üles astunud, siis peab raamatu kirjutaja arvama, et kõik kuulajad ja lugejad kas J. Sarvega ühel arvamisel on või nendel vähe huvi selle õpeasja vastu on. Nii üks kui teine nähtus oleks vähe rõõmustav meie rahva elus.

Aug. Perli,

Vasula mõisas,
30.VII.17.

kooliõpetaja Peetri-Pauli gümnaasiumis Moskvast.

Mõned märkused A. Perli vastuse kohta.

1. Ma ei ole hr. Perli raamatuid arvustada mõelnudki, sest selleks ei loe ma ennast küllalt asjatundjaks. Kui ma 195. aasta matemaatikakirjanduse ülevaates muu seas ka nende raamatute „puuduste“ juures peatasin, siis kirjutasin selle autorile haavava sõna jutumärkide vahele ja seletasin kohe ära, mis ma puudusteks nimetan (E. K. S. Aastaraamat VIII, lhk. 104).

2. Arvu ühe kohta ütlesin ma: Mõlemad autorid (Davis ja Perli) algavad arvuga üks, kuna aritmeetikas ühte õieti arvaks lugeda ei saagi, (seal-amas lhk. 105). Sellest ütlusest ei ole mul midagi tagasi võtta, sest kuni laps kahte õuna ei tunne, seni on talle üks õun lihtsalt õun. „Filosoofilist laadi harutusi“ ja „filosoofilisi vaateid arvu ühe peale“ ei püüanud ma silmas, sest seal ei ole ma küllalt asjatundja.

3. Oma ütlust, „Perlil ei näi sellest aimugi olevat, et aritmeetikas ainult konkreetsed ehk nimega arvud on“ (ss. lhk. 105), pean ma tõesti parandama: viimase sõna „on“ asemel tahtsin ütelda „peavad olema“. Rohkem tagasi võtta ei saa ma siit mitte, sest ei tohi ju algõpilast „kõr-

gemate abstraktsioonidega“ vaevama hakata, kui „kõrgemate abstraktsioonide“ aset konkreetset nähtused võivad täita.

4. Minu read arvude kujutamise kohta võivad küll segased olla, sest ma ei ole keelemees, aga mõlleta ei ole nad mitte. Kahjuks ei ole siin koht nende seletamise jaoks.

5. Raamatute autori mõistatuse seletuseks pean ütleva, et 11, 12, 13 jne., 21, 22, 23 jne. jne. nimelt sellepärast kümne ja ühe, 10 ja kahe, 10 ja kolme jne. 20 ja ühe, 20 ja kahe, 20 ja kolme jne. jne. summadeks tulevad lugeda, et nende osaarvud kõnes selgesti kuulduvad ja kirjas selgesti näha on. Niisama tulevad ka 20, 30, 40 jne. 200, 300, 400 jne. jne. nimelt sellepärast kahe ja kümne, kolme ja 10, nelja ja 10 jne. kahe ja saja, kolme ja 100, nelja ja 100 jne. jne. kasvatisteks lugeda, et nende tegurid kõnes selgesti kuulduvad ja kirjas selgesti näha on. On ju „kahe ja kolme kasvatis“ ainult kunstlik nimi sellele, mida Eesti keeli lihtsalt öeldakse „kaks kolme“.

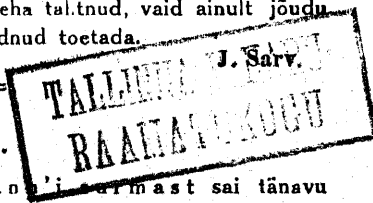
6. Autor katsub oma ühega jagamist sellega põhjendada, et tema otsivat vastust küsimise peale: mitu ühte on 6? Selle küsimise scholastiline laad tuleb küll vististi aritmeetikas, kus ainult konkreetset arvud peavad olema, veel selgemalt nähtavale. Mina vähemalt peaksin küll matemaatika kooliõpetaja ameti maha panema, kui mõni koolivalitsus nõuaks, et ma pean õpilastele seda laadi küsimisi andma, „mitu õuna on 6 õuna“, ja nende küsimiste peale vastusi nii leida laskma:

$$6 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 = 0$$

1) 2) 3) 4) 5) 6)

7. Palun vabandada, kui ma oma märkustega enne või nüüd olen autorit haavanud. Ma ei ole mitte seda teha tahtnud, vaid ainult jõudu mööda meie hariduseasja parandamist püüdnud toetada.

Teated.

Akadeemikus Dr J. F. Wiedemanni surmast sai tänavu 17. detsembril 30 aastat mööda.

16. jaanuaril 1918 saab meie keeleteadlase ja luuletaja Mihkel Weske sünnimälestuse 75 aastat ja 19. jaanuaril Saksa soost Eesti kirjanduse krahv Peeter Manntheuffel'i sünnimälestuse 150 aastat täis.

Soome-Ugri keelte osakonna asutamiseks Tartu ülikooli juure seadsid esimese Eesti akadeemialise kongressi Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi ja Eesti Kooliõpetajate Keskse seltsi esitajad suvel ülikooli valitsusele, teaduste-akadeemiale ja hariduseministrile saatmiseks ühise märgukirja kokku. Novembrikuu algul otsustas Eestimaa maavalitsus ses märgukirjas ettepoole soovide teostamiseks ka omalt poolt sammusid astuda.

1. novembril lõpetas Peterburi Eesti päevaleht „W a b a d u s“ ai-
meliste raskuste pärast oma ilmumise. Tema asemel on seal nüüd uus
ajaleht „E e s t i“ Eesti seltside, sõjameeste ja asunduste häälekandjana
seltsidevahelise toimekonna korraldusel ilmuma hakanud, esitsa kaks
korda nädalas.

„S o o m e m a a T e a t a j a“, mida Soome Eesti sõjameeste liit
välja andis, on oma ilmumise 10. novembriga lõpetanud. Põhjus:
leige osavõtmine.

Vaimulik leht „U s k j a E l u“, mis viimasel ajal Peterburis ilmus,
jäab uuest aastast peale seisma.

*

Tallinnas on uus teatri-seltskond — d r a a m a t e a t e r — elule
tõusnud, kes omale ülesandeks seab Eesti näitekunsti edendamise alal
„Tallinna Eesti seltskonna ühele osale vastu tulla, kes näitelavalises töös
repertuaari kirjandusemaitsele kokkuseade kui ka üksikute draamateoste
näitelavale toomise mõttes kavakindlust, enam-vähem akadeemialikkust
tahab näha“. Oma tegevuse avas ta 15. sept. Vene Seltsi ruumides
Heino Anto draamaga „Kui torm vaikib“.

*

Eestikeelsete sõjaväeliste oskussõnade korjamiseks on 23. suur-
tükibrigaad otsustanud kihutustööd alata. Eestkätt tahetakse suur-
tükiväeliste oskussõnade korjamisele ja sellekohaste uute
sõnade loomisele asuda.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Villem Ernits. Kausaalsest ja normatiivsest ilmavaa-
test. Revolutsioonilise hingeelu analüüsi katse. Eesti Üliõp-
laste Seltsi kirjastus. Tartus 1917. 24 lhk. Hind 50 kop.

Eesti põllumehe kanakasvatuse. Kirjutanud Julius Aami-
sepp. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. 188 lhk. Hind 2 rbl.

Politiiline kirjastik nr. 2. Eesti poliitiliste erakondade
programmid. Toimetanud H. Kruus. Tartus 1917, Eesti Üliõp-
laste Poliitilist Kihutustööd Korraldava Toimekonna kirjastus. 42 lhk.

A. Leppik-Parasmaa. Soosed laulud. E. Hunt'i trükk Vil-
jandis. 16 lhk. Hind 25 kop.

Väike õiendus J. Luigale.

„Eesti Kirjanduses“ a. 1917, lhk. 251, ütleb J. Luiga: „Aavik lõi
„rahva keele ja talupoegliku kultuuri sõpradele — eriti kohase ja teenis-
tusliku sõna“ — „jaunis“. Väär arusaamine hra Luiga poolt. Mitte
„jaunis“-sõnast ei olnud küsimus („Pstm.“ a. 1916, nr 82), vaid „jaun“ ja
„jõun“ sõnust, mis mõlemad Wiedemanni sõnaraamatus leiduvad. Nii-
suguses tsiteerimises soovitan hra Luigale edaspidi suuremat täppealsust,
muidu tuleb tõe võltsimine.

Joh. Aavik.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

„Postimehe“ trükk, Tartus.